

УДК 026/027(477.74-25-074)"1941/1944"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.2\(32\).316842](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.2(32).316842)

Левченко Валерій Валерійович,

кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету (ОНМУ),
професор ОНМУ
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Левченко Галина Сергіївна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: levchenkoukrlav@ukr.net

Мурашко Олена Сергіївна,

бібліограф, бібліотекар, фахівець освітньої галузі
пров. Єлісаветградський, 5, м. Одеса, 65007, Україна
тел.: +38 (067) 743 13 29
e-mail: al76od@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ОДЕСИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР.

Стаття присвячена одній із недостатньо досліджених сторінок в історії бібліотечної справи нашої країни – політика окупаційної влади та представників військової адміністрації Німеччини щодо організації діяльності бібліотек на захоплених територіях УРСР. У запропонованій статті вперше представлено історію бібліотек Одеси в умовах німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. На підставі матеріалів, опублікованих на сторінках окупаційної преси та низки архівних документів, уперше введені до наукового обігу, автори простежують діяльність бібліотек та їх роль у поширенні окупаційної ідеології і пропаганди серед місцевого населення. Важливе місце займає аналіз залучення бібліотек до реалізації культурної політики німецько-румунських окупантів. Саме бібліотеки повинні були відіграти певну маніпулятивну роль у поширенні серед місцевого населення нової ідеології невійськовими методами. До того ж бібліотеки та бібліотечні кадри активно використовували у безпосередній пропагандистській роботі в зоні окупації. Розкрито питання долі бібліотек у контексті війни. Висвітлено основні напрями політики нової влади в галузі впровадження нової культури на окупованих територіях та організації переміщення і вилучення книжкових культурних цінностей з книгосховищ. Викладено різні аспекти використання книжкових фондів в

умовах окупації. Подано інформацію про книжкову культуру в окупаційний період на основі публікацій періодичних видань. Проаналізовано напрями деструктивної політики окупаційної влади щодо бібліотечної справи. Подано періодизацію процесу реорганізації та відкриття бібліотек у зоні окупації, основні напрями та деструктивні підсумки цієї діяльності. Висвітлено засади політики місцевої влади відносно бібліотек, фактори, що на неї впливали, та загальні результати. Представлено короткі біографічні довідки директорів провідних одеських бібліотек.

Ключові слова: бібліотеки, бібліотечна мережа, бібліотечна справа, Одеса, Друга світова війна, окупація, ідеологія, політика окупантів, окупаційна преса, пропаганда, університетська бібліотека, бібліотекарі, біографії, О. Б. Варнеке, І. Ф. Гладковський, В. В. Торчинська, О. М. Тюнєєва, генерації.

Друга світова війна – час суворих випробувань для багатьох народів, що порушив їхню мирну і творчу працю на полях, фермах, заводах та у різних установах, зокрема бібліотеках. Діяльність бібліотек у роки війни – це величезний пласт справ, фактів, подій, імен, доль. У бібліотек, як і у людей, своя доля, своя лінія життя. Незважаючи на всі труднощі та негаразди під час війни, бібліотекарі не припиняли самовіддану професійну працю.

Події 1939–1945 рр. назавжди вплинули не тільки на пам'ять народу, а й на книги, які люди трепетно охороняли протягом усієї війни, яка перебудувала роботу читалень на новий лад. Здається, що у цей час у людей було набагато більше потреби у діяльності бібліотек, ніж будь-коли, книги стали ще більш затребувані як необхідна галузева методична література і як засіб, що допомагав виживати та знімати психологічне навантаження. В емоційному спілкуванні з книгою легше було пережити військове лихоліття.

Деякі події війни та її підсумки протягом десятиліть залишаються предметом суперечок у науковій спільноті. Складність і неоднозначність подій війни посилюються ідеологічним і політичним підтекстом, яким намагаються наповнити дискусію окремі, часто кон'юнктурно ангажовані персонажі. Вивчення, що часто вимагає пошарового аналізу багатоаспектних подій такого складного і багаторівневого явища, дозволяє доповнити вже існуючу картину. При цьому слід окремо відзначити необхідність дослідження незначних на перший погляд фактів, які дозволяють докладно описати історичні події. Одним із таких багатовекторних питань є діяльність німецько-румунської окупаційної влади щодо організації діяльності бібліотек на захоплених українських територіях. Бібліотеки, які були відкриті у зоні окупації, на думку окупантів, мали бути залучені до реалізації культурної політики та пропагандистської діяльності, як і всі новостворені ними установи. Саме бібліотеки та бібліотечні кадри повинні були відіграти певну маніпулятивну роль у поневоленні (оніміченні та румунізації) місцевого населення невійськовими методами.

Серед вагомого обсягу праць щодо питань Другої світової війни аспект історії мережі бібліотек в Одесі, на відміну від інших міст (Києва [8; 76], Львова [7;

75; 125], Харкова [6; 9; 65–67], Дніпра, Маріуполя [66]), висвітлювався побіжно. Переважно він окреслювався поверхнево в узагальнених працях, присвячених історії двох провідних одеських бібліотек¹: наукової² (сучасна Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова) [49; 57–58; 90; 92; 101–102; 126–128] і публічної³ (сучасна Одеська національна наукова бібліотека) [20; 55–56; 74; 103; 123]. Отже, серед недостатньо досліджених питань є доля книжкових бібліотечних фондів Одеси у період окупації. На сьогодні не існує наукових праць, що висвітлювали б історію одеської мережі бібліотек у період 1941–1944 рр. У першу чергу це пов'язано зі слабкою джерельною базою щодо подібних досліджень, особливо в сегменті іншомовних джерел, представлених документами, створеними під час німецько-румунської окупації відповідно німецькою і румунською мовами. Тому напрацюванням у цій галузі сприяють наукові пошуки невідомих досі джерел як серед документів, уже введених до наукового обігу, так і у сегменті досі малодосліджених зібрань окупаційних періодичних видань. Ґрунтовне вирішення даного питання передбачає всебічне вивчення наявної інформації щодо долі одеських книгозбірень. Важливо при цьому відзначити необхідність комплексних досліджень цього питання з використанням максимальної кількості історичних джерел.

У джерелознавчу основу нашого наукового дослідження покладено матеріали окупаційних періодичних видань, присвячених бібліотечній тематиці, та декілька раніше не репрезентованих архівних документів. Фронтальний перегляд окупаційної преси, яка відкладена в Державному архіві Одеської області та Одеському історико-краєзнавчому музеї, попередньо описана нами [45; 46], що дозволило виявити 92 замітки і статті [4–5; 10–19; 21–44; 47–48; 50–54; 59–64; 68; 78–87; 89; 91; 93–100; 104–115; 117–122; 124], що описують стан та діяльність одеських бібліотек. Понад 50 % публікацій (47 з 92) присвячено трьом провідним одеським бібліотекам (відповідно назв того часу – публічній, міській (сучасна Одеська обласна універсальна наукова бібліотека імені М. С. Грушевського), наукова), серед яких безумовним лідером за кількістю згадок на сторінках преси (23 з 92, що склало 25 %) була публічна бібліотека (див. дод. 1). Отже, однією з важливих тем, яка знайшла відображення на шпальтах окупаційної преси, стало висвітлення відкриття та подальшої діяльності бібліотек, створюваних німецько-румунською владою в Одесі.

Із наближенням лінії фронту до Одеси за вказівкою радянського уряду було вжито заходів щодо евакуації окремих фондів бібліотек до східних регіонів СРСР. Здебільшого, вони вивозилися разом із майном евакуйованих підприємств та вишів. Багатьом установам не вдалося зберегти свої бібліотеки. Тільки незначну частину бібліотеки, а саме мінімум навчальної літератури змогли вивезти під час евакуації Одеського державного університету (ОДУ) в Туркме-

¹ У статті використовуємо назви бібліотек, які були поширені за часів німецько-румунської окупації.

² Бібліотека знаходилася за адресою вул. короля Міхая I (Преображенська), буд. № 24.

³ Бібліотека знаходилася за адресою вул. Херсонська, буд. № 13.

нію (Байрам-Алі) [101, с. 18]. Насамперед із бібліотек евакуйовувалися фонди відділів рукописів і рідкісних видань, книги окремих галузей знання. Наприклад, у вантажному порту Маріуполя було знайдено скриню з Одеси, в якій знаходилося 200 книг щодо Чорного та Азовського морів. Вони були передані спочатку до центральної бібліотеки Маріуполя, а звідти – 183 з них, за дозволом комендатури, були надані під розписку німецькому представнику служби, яка відповідала за рибальство [66, с. 315]. У цілому швидке просування окупантів у глиб країни не дозволило здійснити своєчасну евакуацію переважної більшості фондів багатьох одеських бібліотек. Тому перше, з чим зіткнулися бібліотекарі – збереження книжкових фондів і каталогів. Чималих зусиль знадобилося, щоб перемістити тисячі книг у підвальні приміщення з метою збереження книжкових фондів та запобігання загроз бомбардувань. Головним завданням на той час було збереження книжкових фондів, тому всі співробітники бібліотеки, незалежно від віку, стану здоров'я, посади, брали участь у цій роботі. Також серйозною проблемою стало питання комплектування фондів. Останні три місяці 1941 р. бібліотеки не отримували коштів для поповнення книжкових зборів. У той же час багато книг йшло на списання.

Героїчна оборона Одеси впродовж 73 днів (5 серпня – 16 жовтня 1941 р.) закінчилася відступом радянських військ із міста та входженням до нього в ніч з 16 на 17 жовтня 1941 р. німецько-румунських військ. Під час оборони міста значна частина будівель бібліотек сильно постраждала від нальотів ворожої авіації та під час воєнних дій у прифронтовій смузі. Події війни залишили свій слід у долі університетської бібліотеки, у приміщенні якої розташовувався штаб ПВО та винищувальний батальйон. Після відступу радянських військ бібліотека мала пригнічений вигляд: було вибито скло у вікнах, повалено стелажі тощо [101, с. 18]. Понад мільйон книг було звалено на підлогу, через відсутність скла температура в приміщенні була нижче нуля. Багато цінних книг із бібліотеки викрадено [112]. Під час зміни влади восени 1941 р. бібліотека тривалий час залишалася без нагляду. 20 грудня 1941 р., з ініціативи колишніх співробітників бібліотеки, розпочалися відновлювальні роботи. У жахливих умовах у грудневі морози, коли залами книгосховища гуляв вітер, почалися роботи з відновлення книжкових фондів. Майже всі книги валялися на підлозі, тому першою чергою їх потрібно було підняти і поставити на полиці відповідно до каталогів, що випадково вціліли. Цією великою та трудомісткою роботою кілька місяців було зайнято 30 осіб [117]. Окупаційна влада намагалася виправити подібні проблеми, але робила це не швидкими темпами. Наприклад, тільки 9 листопада 1942 р. на рахунок Одеського університету було переведено пожертвування 10 000 марок від генерального примаря Г. В. Пинті. З цієї суми 5 000 марок виділялося на загальні потреби бібліотеки та лабораторій [1, арк. 98–99].

Серед усіх бібліотек Одеси від воєнних дій сильно постраждала будівля Публічної бібліотеки, в якій були надто великі руйнування [112]. У 1943 р. в

газеті «Буг» згадували, що «У жовтні 1941 р. ця колосальна скарбниця людських знань опинилася в непривабливому й тяжкому становищі. Залишена непризволяще, вона довго стояла без охорони і тільки самовідданість колишніх співробітників цієї бібліотеки врятувала її від пограбування». Через кілька днів після приходу румунських військ до Одеси О. М. Тюнєєва, яка працювала в бібліотеці з 1919 р. подала до Муніципалітету доповідну записку, вказуючи на необхідність зберегти будівлю та книжкові фонди. У відповідь окупаційна влада запропонувала їй очолити бібліотеку та власним коштом розпочати посилене її відновлення. Так як дах над аванзалом був пробитий снарядом, на кошти співробітників були запрошені працівники, які сьак-так полагодили його. Майже всі шибки книгосховища були розбиті, й для того, щоб заскрити їх, за власний кошт бібліотекарі найняли майстрів, які зняли шибки з книжкових шаф і засклили частину вікон. Де не вистачало скла, була поставлена фанера [4]. Так, 20 серпня 1942 р. було повідомлено, що «аварійний ремонт будівлі бібліотеки вже закінчено та приміщення її обладнано новим інвентарем, а як тільки буде отримано скло для читального залу, то можна буде призначити день для відкриття найбільшої бібліотеки у Трансністрії» [32]. Через брак скла в Трансністрії завершення ремонту бібліотеки затримувалося більше ніж на рік. Наприкінці жовтня 1942 р. було повідомлено, що аварійний ремонт будівлі в основному закінчено, але заскрити читальний зал поки що не вдалося, оскільки призначене для цієї мети скло довелося використати для скління чотирьох ярусів книгосховищ, щоб зберегти цінні та рідкісні книги [107]. Саме через брак скла відкриття бібліотеки відкладалося на невизначений час. У січні 1943 р. окупанти вкотре повідомили, що тільки після закінчення ремонтних робіт бібліотека зможе в повному обсязі розгорнути свою діяльність, бо на той час центральна зала ще не могла бути відкрита, оскільки потребувала скління [25]. Для користування її відкривали тільки влітку [91]. У листопаді 1943 р. дирекція бібліотеки отримала 210 м² скла для скління центрального книгосховища та головної частини читального залу [104]. І тільки у січні 1944 р. було повідомлено про закінчення ремонту (скління та опалення) в бібліотеці, на який виділили 15 000 марок [87]. Отже, понад двох років знадобилося адміністрації Губернаторства для того, щоб розв'язати питання щодо скління приміщень бібліотеки, що дало можливість забезпечити повну безпеку цінного книжкового фонду.

Будівля Міської бібліотеки⁴ не постраждала, але у вікнах не було шибок, а у книгосховищі – було морозно [112]. У пресі повідомлялося, що «в приміщенні панував хаос, тисячі книжок валялися на підлозі. Купи попелу від спалених книг і цікавих документів доповнювали загальну картину господарювання радянської влади в останні дні її існування» [39]. Загалом десятки дрібних бібліотек у місті знаходилися довгий час без нагляду, а книги розкрадалися з них

⁴ У пресі вказувалися різні адреси бібліотеки, яка знаходилася на розі двох вулиць: вул. короля Міхая I (Преображенська), буд. № 64 [64] або вул. Троїцька, буд. 49–51 [95].

у великій кількості. Як, наприклад, було з бібліотекою колишнього «Будинку техніки», що знаходилася на вулиці Степовій [15; 54]. Після приходу окупантів Управління рухомим майном Муніципалітету взяло всі бібліотеки на облік, складало описи книг, що вціліли, та вживало заходів щодо їх збереження [112].

На першому етапі, який передував організації роботи щодо відкриття бібліотек, що увійшли у підпорядкування Дирекції культури Муніципалітету, після відновлення будівель бібліотек, які дуже постраждали під час військових дій [99], окупанти здійснили низку заходів щодо виявлення та охорони книжкових масивів, що залишилися на захопленій території. Окупаційна влада передбачала забезпечення збереження фондів бібліотек як від посягань солдатів й офіцерів вермахту, так і місцевих жителів. При цьому можна припустити, що особливу небезпеку для бібліотечних фондів, з погляду німців, могли становити саме окремі радянські партійні працівники, метою яких могло стати пряме знищення важливих видань, не вивезених у метушні евакуації.

На другому етапі роботи з організації функціонування бібліотек розпочалося практичне виявлення установ, які мали книжкові фонди, що становили інтерес для окупантів. До об'єктів їх інтересу входили бібліотеки всіх видів. Було проведено титанічну роботу на всіх складах у бібліотеках з цензурування, відбору та перегляду книг [99]. При цьому саме фонди бібліотек мали використовуватися для ідеологічного впливу на місцеве населення, щоб до рук не дуже розбірливого читача не потрапили книги вельми сумнівного змісту, насамперед – більшовицька агітаційна література або антифашистська [5; 16; 42]. 18 серпня 1942 р. «Одесская газета» розповідала про випадок на Привозі, де без встановленого достатньо уважного спостереження пересічні люди торгували книжками та пропонували читачам різні радянські та агітаційні видання. Наприклад, там помітили, як продавали повість К. Г. Паустовського «Созвездие гонимых», на думку автора замітки, «книгу явно антифашистського характеру». За словами невідомого автора цієї замітки, слід було встановити нагляд за цими продавцями і частіше перевіряти їх фонди, не дозволяючи їм видавати книжки для читання без контролю [5].

Після виявлення та забезпечення збереження книжкових фондів фахівці приступали до обробки, аналізу та сортування виявлених книжкових зібрань. Була зроблена велика підготовча робота для ревізій усіх книг. Хоча станом на кінець січня 1942 р. бібліотеки ще не мали точних вказівок стосовно того, які книги підлягають вилученню, тому робили цю роботу на власний розсуд [112]. Тільки у лютому це питання було розв'язане. Наприклад, станом на 24 лютого 1942 р. в Публічній бібліотеці «повним ходом йшли роботи зі складання каталогів» [29]. Цінні з художньої точки зору та в матеріальному сенсі видання детально описувалися, основні відомості про них перекладалися німецькою або румунською мовами, а далі вони каталогізувалися та упаковувалися для відправки до Німеччини або Румунії. Наприклад, партія книг бібліотеки колишнього «Будинку техніки», визнаних особливо цінними, була надіслана до

наукової бібліотеки Бухаресту [54]. Серед праць класиків марксизму-ленінізму та більшовицьких лідерів виявлялася література, яка представляла інтерес для подальшого вивчення у відповідних німецьких установах, частина якої також оброблялася і готувалася до відправки до Рейху. З іншої частини було створено секретний більшовицький фонд, до якого увійшли всі заборонені книги, видані за радянської влади [99]. Решта політичної агітаційної літератури більшовиків знищувалася. У Науковій бібліотеці, коли перший етап роботи було закінчено, зусилля співробітників були спрямовані на більш раціональнішу розстановку книг по відділах. Запроваджено новий етикетаж, відібрано необроблені книги, організовано «секретний» фонд та виділено літературу з колишнього секретного фонду [117]. Каталогів бібліотек були переглянуті та заповнені за румунською термінологією [99].

У Міській бібліотеці навесні 1942 р. проводила роботу Трофейна комісія у складі двох румунів, яка очистила весь книжковий фонд від більшовицької агітаційної літератури. Усього було вилучено понад 90 тисяч книг. Після закінчення роботи Трофейної комісії, 19 червня 1942 р., було розпочато інвентаризацію та складання каталогу. За шість місяців копіткої роботи було проінвентаризовано 18 500 книг. Крім того, були переглянуті книги з відділів: точних наук, механічного, медичного та відділу історії. У результаті 60 000 книг повністю було підготовлено до видачі читачам. Після проведення інвентаризації книжковий фонд бібліотеки склав 165 000 книг, який було передано Муніципалітету [39]. Також було з'ясовано, що на руках у читачів залишилося 40 000 книг, які протягом 1942–1943 рр. адміністрація намагалася повернути до фондів бібліотеки [26; 39]. Фонди радянської літератури виділялися в особливе приміщення [32]. Інвентаризація фондів продовжувалася й у подальшому. У серпні 1943 р. преса повідомляла, що ще тривала розборка та інвентаризація журналів дореволюційних і радянських часів [37]. Художня література і насамперед – дореволюційна практично в повному обсязі допускалася до включення до фондів новостворених на окупованій території бібліотек. Наукова та виробнича література також ретельно оброблялася, виявлялася цінна для німецького військового командування [62; 107], німецької промисловості та науки [107], яка вилучалася для подальшого передання до Німеччини.

Окрему увагу окупанти приділяли церковно-релігійній літературі, яка була під особливо суворою забороною радянської влади [28]. З метою відродження у населення релігійних почуттів у Міській бібліотеці восени 1942 р. було створено релігійний відділ, який до цього був відсутній [39]. У серпні 1942 р. у Науковій бібліотеці почав функціонувати богословський відділ, який видавав книги викладачам релігійних дисциплін на законоучительських курсах [27]. Також тепер у бібліотеках можна було тримати ті книги, які за радянських часів було заборонено, як, наприклад, книжки письменниці С. Лагерльоф та багатьох інших, які були у Міській бібліотеці [121].

Через довготривалу ретельну перевірку, обробку та сортування книжкових фондів окупанти довгий час не могли розпочати роботу одеських бібліотек. Так, станом на 20 серпня 1942 р. у Публічній бібліотеці тільки на 50 відсотків каталоги були «очищені від колишньої «рекомендованої» при більшовиках літератури» [32]. Складання нових алфавітних і предметних каталогів тривало до кінця 1943 р. [104].

В окремих випадках, до офіційного відкриття бібліотек, окупанти створювали умови для роботи в бібліотеках наукових працівників, але це було скоріш виключенням ніж правилом. Так, 24 лютого 1942 р. повідомлялося, що співробітниками Публічної бібліотеки налагоджено стіл обслуговування науковців, щоправда, стіл розрахований всього на чотири особи, але в недалекому майбутньому передбачалося його розширення [29]. Усвідомлюючи незручність через відсутність можливості роботи для вчених окупаційна влада намагалась якимось чином це питання розв'язати. У січні 1943 р. вони оголосили, що у Публічній бібліотеці відкриваються кімнати занять для науковців, які зможуть з великою зручністю і без жодних перешкод проводити свою наукову роботу, користуючись багатим книжковим фондом [25]. Однією з магістральних тем одеських науковців на той час була підготовка видання до 150-річчя заснування Одеси.

Окупанти намагалися створити сприятливі умови для роботи викладацького і студентського контингентів ОДУ. В «Одесской газете» повідомлялося, що 23 лютого 1942 р. відбулося відкриття Наукової (університетської) бібліотеки на вулиці Преображенській⁵ (буд. 24). Також анонсувалося, що тимчасово бібліотека обслуговуватиме лише працівників і студентів ОДУ, а надалі передбачалася можливість обслуговування ширшого контингенту читачів [23]. Перед цим Наукова бібліотека зазнала реорганізації – була підпорядкована Публічній бібліотеці та визнана її абонементом. 3 2 січня 1942 р. Олександра Миколаївна Тюнєєва (1888–1984) стала директором двох об'єднаних бібліотек під загальною назвою Одеська центральна наукова бібліотека, але бібліотеку ОДУ в пресі продовжували називати науковою або університетською [23; 27; 36; 117]. Абонементом, тобто колишньою університетською бібліотекою, завідувала одна із найстаріших її працівниць – Тамара Захарівна Ходжаш (1888–1965). До того ж Наукова бібліотека фінансово підпорядковувалася адміністрації ОДУ. Наприклад, 6 травня 1943 р. «Центральна наукова бібліотека Одеського університету» за підписом Т. З. Ходжаш просила у радника Сенату ОДУ В. А. Плакунова видати 60 марок для запрошення на 10 днів двох технічних працівників для очистки вікон від паперу та миття скла вікон робочих приміщень і книгосховища [2, арк. 459]. Загалом бібліотека містилася у добре обладнаних залах. Вона вважалася найбільшою в Одесі після Публічної бібліотеки та налічувала близько мільйона сімсот тисяч книжкових одиниць. Для того, щоб розмістити таку кількість книг, знадобилося п'ять поверхів книгосховища загальною

⁵ Під час німецько-румунської окупації вулиця носила назву короля Міхая I [36; 117].

кубатурою 8,5 тисяч м³, а загальна довжина полиць досягала 17 500 погонних метрів [117]. Т. З. Ходжаш разом із невеликою групою співробітників докладали багато зусиль, щоб бібліотека функціонувала у придатних умовах. Завдяки самовідданій праці та мужності бібліотечних працівників, які залишилися в Одесі під час окупації, вдалося зберегти приміщення і фонди університетської бібліотеки. Незважаючи на бажання якомога швидше відкрити бібліотеку, це новій владі швидко зробити не вдалося.

Наукова бібліотека приступила до обслуговування викладацького персоналу університету тільки у серпні 1942 р. [117]. Ще до початку серпня у ній тривала робота з розбирання та систематизації понад півтора мільйонного книжкового фонду з усіх галузей знань. Більшість книг збереглася. Невеликий штат наукової бібліотеки під керівництвом директора Публічної бібліотеки О. М. Тюнєєвої та завідувачки Наукової бібліотеки Т. З. Ходжаш закінчував каталогізацію книг, серед яких були дуже рідкісні екземпляри та багато літератури іноземними мовами [27]. Наприкінці жовтня 1942 р. у пресі вже повідомлялося, що Наукова бібліотека відкрита для обслуговування викладацького персоналу всіх навчальних закладів Одеси. Крім того, при кожному відкритому факультеті ОДУ було виділено спеціальні бібліотеки. Серед них новою книгозбірнею стала бібліотека при фізико-математичному факультеті [36]. До того ж при кафедрі богослов'я у грудні 1942 р. відкрили спеціальну бібліотеку релігійно-морального змісту для потреб студентів [19].

Під час окупації бібліотека зазнала великої шкоди: був знищений її картографічний фонд, до складу якого входили рідкісні карти та атласи, портуляни [101, с. 18]. Незважаючи на віддану працю співробітників бібліотеки в її історії сформувалися певні розбіжності, які потребують ретельної перевірки та вивчення. Наприклад, за спогадами О. М. Тюнєєвої, щоб перешкодити масовому вивезенню книг, бібліотекарі вдалися до хитрощів: книжковий каталог розсипали та склали в ящики у хаотичному порядку; «...за найсуворішим наказом про найцінніші фонди Воронцовської та Строгановської бібліотек не згадувалося, каталоги на них заховано, самі фонди засекречено й таким чином врятовано...» [116, с. 183]. «Засекреченість» Воронцовського і Строгановського фондів, які разом нараховували понад 52 000 одиниць видань, викликає сумніви, тому що, по-перше, це не голка в копиці сіна, про що знали всі вчені Одеси, а, по-друге, в окупаційній пресі неодноразово згадувалося про їх існування разом з іншими фондами та ще й називалася кількість томів у кожному фонді окремо: «...до бібліотеки надійшли найцінніші фонди Воронцова, Строганова та Шильдера. Воронцовський фонд налічує 33 720 томів та містить рідкісні екземпляри видань, яких немає навіть у Паризькій національній бібліотеці. Строгановський фонд має 19 000 томів із цінною літературою з економічної історії України. Шильдеровська бібліотека містить найбагатші матеріали з історії Росії» [117]. До того ж в пресі повідомлялося, що «В музеї бібліотеки зібрано найцінніші інкунабули, що належать до XIV, XV і XVI століть» [23].

На цьому етапі питання кадрів стояло набагато гостріше, тому здійснювався підбір благонадійних кадрів для роботи у новостворених закладах культури. Бібліотекам не вистачало не лише професійних бібліотекарів, а й працівників адміністративної та господарської частин. Кадровий потенціал бібліотек міста був вкрай незадовільний, зважаючи на те, що в місті залишилися фактично лише жінки-бібліотекарі, штат яких було скорочено. Найчастіше до роботи в бібліотеках призначали «колишніх» бібліотекарів, які залишилися в зоні окупації, безпартійних, яких позитивно характеризували місцеві колабораціоністи. Наприклад, директором Публічної бібліотеки було призначено О. М. Тюнєєву (1888–1984) [21; 97; 107], яка у 1920 – 1930-х рр. переслідувалася радянською владою [72], а директором 1-ї районної бібліотеки – В. В. Торчинську, яка ще починаючи з дореволюційних часів була директором цієї бібліотеки, але 1927 р. більшовики звільнили її з цієї посади [52; 83; 98]. Керування бібліотекою Дирекції залізниць Трансїстрії було довірено І. Ф. Гладковському, який закінчив три заклади вищої освіти в імперські часи [72]. Тільки на початку 1942 р. Муніципалітетом було затверджено штат усіх одеських бібліотек та план їх роботи. На порядку денному постало питання ліквідації кризи, спричиненої війною. Потрібно було відновити бібліотечне господарство, організувати відділи, упорядкувати книжкові фонди і каталоги [4]. Саме ці люди мали виконати весь основний обсяг технічної роботи з упорядкування бібліотечних фондів після проведених «чисток» фондів німецько-румунськими фахівцями, систематизувати їх, організувати каталоги. До Наукової бібліотеки в ті тяжкі роки повернулися і надалі працювали знавці бібліотечної справи: М. В. Аргіропуло, М. М. Беляєва, Л. К. Брун, А. К. Папаспіраки, М. В. Севастьянова, брати Є. М. та В. М. Чернецькі, О. Є. Юрківська та ін. [101, с. 18].

Окупаційна влада дуже хотіла налагодити діяльність одеських бібліотек за стандартами румунської бібліотечної мережі. Для ознайомлення з діяльністю бібліотечної справи в Румунії О. М. Тюнєєву двічі направляли до Бухаресту: у жовтні 1942 р. та у червні 1943 р. Під час першої поїздки вона переймала досвід колег у бібліотеках Румунської академії, «Fundatiune universitara Carol I» і публічній бібліотеці в будівлі «Ateneum» [21]. Результатом цього відрядження стало те, що в Одеській публічній бібліотеці «технічне оформлення та правила користування книгами» були впроваджені «аналогічні до бухарестських» [28]. Під час другого відрядження, яке тривало три тижні, О. М. Тюнєєва познайомилася зі стилем і методами роботи найкращих столичних та найбільших румунських бібліотек. Нею було встановлено зв'язок із бібліотеками Бухареста, Брашова, Ясс і Сібіу. Після цих поїздок автор статті в газеті «Буг» наголошував, що «тепер публічна бібліотека Одеси увійшла до тісного кола сім'ї своїх румунських побратимів» [4].

Важливим кроком з точки зору пропаганди у цей період стало відкриття бібліотек для масового читача. Ці заходи організовувалися з особливою помпезністю та отримували найширше висвітлення у засобах масової інформації. На

сторінках більшості окупаційних газет обов'язково розміщувалися матеріали, що ілюстрували результати, досягнуті в галузі бібліотечного будівництва на «звільненій території». Редакції газет подавали відкриття навіть невеликої бібліотеки як найбільшу заслугу окупаційної влади [11–19; 35; 51; 54; 61–63; 79; 80–83; 94; 111–113; 118; 122].

Першою для широкого загалу читачів планували відкрити Одеську міську центральну бібліотеку, а Публічну і Наукову бібліотеки – трохи пізніше [112]. Це було пов'язано з тим, що її фонди нараховували понад 165 000 томів⁶ [95], що в порівнянні з кількістю фондів Публічної (понад 2 мільйони томів) і Наукової (понад 1,7 мільйон томів) бібліотек було незначною кількістю, що сприяло швидкому очищенню книжкового фонду від агітаційної радянської літератури та систематизації решти видань [40]. Уперше про відкриття Міської бібліотеки було повідомлено 6 серпня 1942 р., що цього дня відбудеться її відкриття, 7 серпня двері бібліотеки буде відчинено для всіх бажаючих, а 8 серпня о 12 годині відбудеться урочистий молебень з приводу її відкриття, на який запрошено високопоставлених осіб, представників військової влади, муніципалітету, професури, бібліотечних працівників міста та ін., але цього не сталося [95]. На початку вересня 1942 р. в пресі неодноразово повідомлялося щодо необхідності відкриття Міської бібліотеки, яка вже цілком готова розгорнути свою роботу, але з невідомих причин це затягувалося [16; 41; 53]. Тільки 8 вересня було повідомлено офіційну версію відкладання її відкриття на невизначений час – «у зв'язку з виробленням та затвердженням такси» [41]. 6 грудня 1942 р. в пресі була надана інформація, що відкриття Міської бібліотеки передбачалося найближчим часом [39], але її урочисте відкриття відбулося 9 січня 1943 р. Завідувачем читальні було призначено О. Б. Варнеке⁷ [47–48]. Бібліотека працювала щодня, крім недільних та святкових днів, з 11:00 до 18:00. Для отримання книг потрібно було пред'явити паспорт. Видача дитячих книг додому була на тих же умовах, але замість паспорта діти подавали довідку про місце проживання від управдому [95]. Існував відділ іноземної літератури, який налічував понад 30 000 книг англійською, італійською, німецькою, польською, румунською та французькою мовами [47; 64; 95; 112]. Штат бібліотеки було укомплектова-

⁶ В окупаційній пресі зустрічається інформація, що фонди Міської бібліотеки налічували 600 000 томів [99].

⁷ Олександр Борисович Варнеке (1904–1944?) – історик України, сходознавець. Старший син філолога-класика, історика театру, заслуженого діяча науки УРСР (1941), доктора наук, професора Б. В. Варнеке (1874–1944). О. Б. Варнеке закінчив історичне відділення факультету професійної освіти Одеського інституту народної освіти. Аспірант Науково-дослідної кафедри при Одеській Центральній науковій бібліотеці (1927–1930, керівник С. Л. Рубінштейн). Член історично-етнологічного відділу Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1926–1930). Секретар соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавців при УАН (1929–1930). Наприкінці 1920-х рр. зблизився з М. С. Грушевським та його школою, співробітник історичних установ УАН. На початку 1930-х рр. заарештовано. Директор Одеської центральної міської бібліотеки (1941–1944). Секретар відродженого Одеського товариства історії і старожитностей (1943–1944). Станом на вересень 1944 р. – завідувач методичного кабінету Одеської обласної бібліотеки імені В. І. Леніна. Подальша доля, обставини та місце смерті невідомі. Сфери наукових інтересів: історія соціально-економічних питань та економічної думки XIX ст., історія української преси, бібліотекознавство. Автор наукових розвідок щодо історії розвитку залізничного транспорту; історії погайців [69–71; 73].

но 18 кваліфікованими працівниками [47], серед яких були фахівці, які мали 15–18 років стажу в бібліотечній справі [78]. Консультантом бібліотеки виявив бажання бути професор С. Г. Попруженко⁸ [41]. Міська бібліотека мала статус народної бібліотеки, яку відвідували широкі маси населення [99].

Урочисте відкриття Публічної бібліотеки, з традиційним для окупаційної влади освяченням, відбулося о 10 годині ранку 9 лютого 1943 р. у присутності представників міської адміністрації, бібліотек, викладачів вишів (П. Є. Єршова, В. Ф. Лазурського, В. І. Селінова, Г. П. Сербського, І. Я. Фааса та ін.) і читачів [96–97; 114]. Для користувачів абонементу передбачалося відкрити дві малі читальні зали [62]. Бібліотека обслуговувала читачів через спеціальні відділи: книгозбереження, бібліографічний, довідковий та абонементний. Останній з них задовольняв потреби читачів у науковій, головним чином з питань техніки, сільського господарства, історії, філософії, мистецтва, та художній літературі у кількості 30 000 книг [115]. Бібліографічний відділ надавав різноманітні тематичні списки представникам наукових установ Королівства, Губернаторства, Муніципалітету. За 1943 р. видав до 1 413 довідок і опрацював 107 тем, що загалом склало 1 504 назви. Крім цього бібліографічний відділ, до майбутньої річниці 150-річчя заснування Одеси, опрацював картотеку «Одесика», яка охоплювала до 8 500 карток з інформацією щодо видань з 1794 р. до 1917 р. [59]. Понад 75 % книг, включених до цієї картотеки, знаходилися у книгосховищах бібліотеки. Серед них налічувалася досить значна кількість рідкісних та унікальних видань, як, наприклад: «Мемуари» Дерибаса. Частина цих книг, як наприклад, «Письма об Одессе» Ш. Сікара, датованих 1812 р., є бібліографічною рідкістю. Робота над другою частиною картотеки бібліографії про Одесу була розпочата в січні 1944 р. Ця робота мала охопити всі видання, опубліковані з 1917 до 1944 рр., загальна кількість яких складала близько 7,5 тисяч назв. Одночасно та паралельно із складанням картотеки «Одесика» проводилася систематизація творів щодо історії Новоросійського краю, зокрема, систематизація літератури, присвяченої Херсону та Херсонському повіту, була вже закінчена [89].

Відповіді на наукові запити робили не тільки співробітники Публічної бібліотеки. Так, навесні 1943 р. працівники Публічної і Наукової бібліотек підбирали необхідну літературу для розробки різних тем викладачами ОДУ, запропонованих губернатором Трансністрії Г. Алексяну. Вченим було запропоновано розробити серію тем, пов'язаних з вивченням різних сфер життя в СРСР:

⁸ Сергій Георгійович Попруженко (1868–1945) – метеоролог, геофізик. Молодший брат історика-слов'янознавця, літературознавця, професора Новоросійського та Софійського університетів, академіка Болгарської академії наук М. Г. Попруженка (1866–1944). С. Г. Попруженко закінчив Новоросійський університет (1886), де відтоді з перервою працював: 1896–1919 – приват-доцент кафедри геофізики; від 1901 – спостерігач Магнітно-метеорологічної обсерваторії, від 1934 – професор; 1930–1934 – професор Одеського фізико-хімічно-математичного інституту; 1932–1937 – професор, завідувач кафедри фізики Одеського борошномельного інституту; 1944–1945 – завідувач кафедри метеорології і гідрології Одеського державного університету. Займався вимірюванням температури вод на різних глибинах і досліджував морські течії Чорного моря. Став одним із відкривачів сірководневого зараження глибинних вод Чорного моря. Сконструював низку приладів для проведення геофізичних і метеорологічних досліджень.

промисловості, сільського господарства, політичного устрою, законодавства, точних і гуманітарних наук, мистецтва, освіти тощо. Ця робота проводилася у швидкому порядку. Для її реалізації Публічна бібліотека надала спеціальну залу та змінила години роботи: з 9:00 до 16:00. Бібліографічний відділ отримав вказівки надати найбільш повну бібліографічну інформацію особам, яким доручено розробку цих тем. Для прискорення процесу видачі книг абонентні картки було перенесено до самих книгосховищ та відкрито головний вхід до бібліотеки [84; 86].

Обслуговування читачів здійснювалося навіть у зимовий час, у люті морози, без світла. Особлива складність у воєнний час була пов'язана з опаленням у будівлях бібліотек. У ті роки центрального опалення не існувало – джерелом тепла були «голландські» печі. Вони вимагали великої кількості дров, яких весь час не вистачало. Через це відділення для дорослих та дитяча читальня Міської бібліотеки у листопаді переходили до зимового приміщення. Час видачі книг скоротили на дві години: з 11:00 до 16:00 [44].

Перше півріччя 1943 р. стало часом «розквіту» всієї мережі одеських бібліотек за часів окупації. Станом на кінець травня 1943 р. в Одесі функціонувала розгалужена мережа з шести районних бібліотек. Рішення Муніципалітету щодо відкриття *1-ї районної бібліотеки* на Градоначальницькій вулиці (буд. № 9) було прийнято ще у квітні 1942 р. Вже на той час у бібліотеці налічувалося до 40 000 томів літератури з усіх галузей знання та белетристики [48; 83], серед яких зберіглася велика кількість дореволюційних книг [48]. Відкрита ж бібліотека була останньою з усіх інших районних бібліотек, тільки 19 березня 1943 р., коли о 10:00 відбувся молебень [85; 98]. Директором бібліотеки було призначено В. В. Торчинську, одну з найстаріших фахівців бібліотечної справи в Одесі, яка володіла шістьма іноземними мовами. У 1910–1922 рр. В. В. Торчинська була власницею цієї бібліотеки, а за радянської влади до 1927 р. була її директором, після чого її звільнили [48; 52; 83; 93; 98]. Бібліотека була відкрита щодня з 13:00 до 17:00 [98]. На травень 1943 р. в ній налічувалося 530 читачів [48], а на кінець серпня того ж року – 270 дорослих читачів та 317 дітей. Однією з проблем функціонування бібліотеки було те, що адміністрація не мала можливості поповнити відділ дитячих книг, на які попит збільшувався з кожним місяцем, через зростання числа юних абонентів [30]. *2-а районна бібліотека* була відкрита в середині березня 1943 р. [35; 51] на вул. Велика Арнаутська (буд. № 3) [35; 48; 51; 93]. Її завідувачкою було обрано Соколову. При книжковому фонді в 5 000 томів бібліотека налічувала понад 200 читачів [48]; обслуговувалася вона кваліфікованим персоналом та мала достатню кількість книг [51]. Книгозбірня охоплювала контингент виключно інтелігентної публіки, яка ставилася з великою любов'ю до свого книжкового «храму». При бібліотеці був невеликий, але вдало підібраний фонд мемуарів. Серед них цікаві спогади Є. М. Водовозової, А. Я. Панаєвої, Ф. І. Тютчева та ін. [35]. Велику роль відігравала *3-а районна бібліотека*, що знаходилася на

Слобідці на вул. Котлеєвській⁹. Її відкриття сталося наприкінці лютого 1943 р. Відкриттю бібліотеки передував підготовчий ремонт будівлі, упорядкування книжкового фонду [82]. Вона стала єдиною, яка обслуговувала великий район читачів, віддалених від центру міста. Завідував бібліотекою Решето. Бібліотека мала 430 читачів при 30 000 томів книжкового фонду [48]. 16 січня 1943 р. було відкрито **4-у районну бібліотеку** [61], яка розташовувалася на 4-й станції Великого Фонтану (завідуюча Косько). Бібліотека мала книжковий фонд у 30 000 томів при 420 читачах. Вона безкоштовно обслуговувала сирітський будинок та низку інших благодійних установ, що знаходилися під заступництвом Дамського патронажу [48]. **5-у районну бібліотеку** було відкрито першою серед усіх районних бібліотек Одеси – 8 січня 1943 р. Зважаючи на те, що вона була розташована на околиці міста, в районі бідного населення – робітників фабрик та заводів, відкриття її радісно віталось населенням цього району [60]. Бібліотека була створена румунською адміністрацією у невеликій двоповерховій будівлі на Водопровідній вулиці у будинку № 2 [22; 48; 124], що раніше належала фабриці В. А. Дубініна [22]. На першому поверсі містилося дитяче відділення, на другому – для дорослих; обидва з добре обставленими світлими читальними залами. Невеликі, але затишні та охайні кімнати були прикрашені портретами та квітами, обставлені полицями з книгами. За сприяння Муніципалітету завідувачці бібліотеки П. І. Комін [12; 22; 34] вдалося зібрати 20 000 томів, серед яких переважали твори російських та іноземних класиків, багато цікавих, у тому числі й доволі рідкісні історичні книги. У наявності була довідкова і технічна література, а також посібники з токарного, трикотажного, миловарного, швейного, взуттєвого та інших ремесел [12; 22]. Першим абонентом став протоієрей Одеського Кафедрального собору святого Іллі о. Гаврило Хреновський. На початку квітня 1943 р. бібліотека налічувала близько 350 абонентів, на кінець травня – 600, а на листопад того ж року – 400 читачів при книжковому фонді у 35 000 томів [12; 22; 48]. Усього додому для читання за серпень 1943 р. було видано 4 300 книг. Найбільшою відвідуваністю користувалася безкоштовна читальня, в якій впродовж місяця 300 людей читали газети, журнали, книги [33]. **6-а районна бібліотека** знаходилася на 16 станції Великофонтанської дороги у будівлі Примарії (завідуюча Стефанська). У ній налічувалося 120 читачів при 6 000 томів книжкового фонду [48].

Отже, протягом весни 1943 р. було відкрито шість районних бібліотек у найбільш густонаселених частинах міста [24; 48; 68; 93; 99], в яких загалом налічувалося близько 150 000 томів. Станом на кінець вересня 1943 р. у них було зареєстровано 40 000 осіб, які відвідали бібліотеки, та видано 6 000 абонементів [17; 99]. У кожній бібліотеці була читальна зала для дорослих і дітей. Безкоштовне відвідування читальних зал було дуже чисельним [99]. Як результат на кінець весни 1943 р. бібліотечна мережа Муніципалітету нараховувала 9 бібліотек, з яких одна – публічна, одна – міська, одна – наукова та шість районних.

⁹ У пресі повідомлялися різні номери будинків, в яких знаходилася бібліотека: № 3 [82] та № 19 [48].

Крім відкриття муніципальних бібліотек окупаційна влада активно сприяла появі книгозбірень у різних організаціях та установах культури. Так, у пресі 22 вересня 1942 р. повідомлялося, що при одеському Будинку вчених (вул. Херсонська, 60) було відкрито бібліотеку, яка працювала через день з 15:00 до 19:00. При цій бібліотеці, яку поповнили новими книгами, щодня працювала читальна зала [13; 94]. Також було організовано бібліотеку при відкритій на початку березня 1943 р. Одеській духовній семінарії (вул. Мечникова, 74). Для реалізації цього проекту було проведено підбір та систематизацію богословської літератури, що збереглась у Публічній і Науковій бібліотеках [14]. Це дало змогу створити багатотомну богословську бібліотеку, що, безумовно, сприяло підвищенню знань учнів семінарії та полегшенню праці педагогів [111]. У серпні 1943 р. доводилося до відома осіб, позбавлених зору, що при школі сліпих (провулок Удільний) функціонувала бібліотека. Вона складалася з книг із опуклим шрифтом. Після перевірки та вилучення радянської літератури, там зберіглося багато творів російських класиків. Завідування бібліотекою було доручено педагогу Вишинській [10]. Наприкінці серпня 1943 р. при Будинку християнської культури консилиум Успенської церкви організовував бібліотеку, в якій зміст книг був виключно релігійно-морального характеру. Для утворення бібліотечного фонду церковний причт звернувся з проханням до прихожан жертвувати книги. Члени консилиуму першими пожертвували книги (5 осіб надало 65 томів) для формування нової книгозбірні [122].

Відкриття бібліотек стало однією з найблагодатніших тем для пропагандистського використання на сторінках окупаційних газет. Як правило, у газетах «Молва», «Одесса» і «Одесская газета» подавалися як мінімум одна-дві публікації на місяць, в яких висвітлювався будь-який бібліотечний аспект на основі місцевого матеріалу. У багатьох публікаціях, присвячених питанням відновлення бібліотек, надавалась інформація статистичного характеру про їхні втрати в результаті воєнних дій, кількість книг, які вдалося зберегти та зібрати у місцевих жителів. Відзначимо хвалебний тон публікацій, авторами яких переважно були місцеві колабораціоністи. Наприклад, у матеріалі, присвяченому річниці відкриття Міської бібліотеки, священик Успенської церкви о. Миколай Добровольський, який 22 лютого 1944 р. провів молебень у книгозбірні, наприкінці служби звернувся до присутніх із проповіддю, в якій між іншим сказав: «Книга воскрешає духовні сили нашого народу, змученого задушливим режимом безвір'я за часів більшовизму. Бібліотека – це той самий храм, куди звертаються тисячі людей, щоб у релігійному та мистецькому слові знайти заспокоєння після варварського знищення більшовиками всього святого та культурного на землі. Нехай існує цей храм людської культури ще багато років» [78]. Таким чином, бібліотека була провідником вигідної окупаційному режиму інформації, займаючи відведене новою владою місце у пропагандистському ланцюжку між ідеологічними виданнями та конкретним споживачем. Наявність подібної ланки визначалася не лише необхідністю довести ідею пуб-

лікацій у газетах відповідної тематики до кожного споживача, а й допомогти читачеві правильно зрозуміти запропоновану німецькими і румунськими пропагандистами інформацію.

Крім досягнень окупаційної влади багато уваги приділялося розповідям про знищення більшовиками бібліотечних зібрань під час відступу з Одеси в усіх бібліотеках: публічній [112; 114], міській [39; 95; 121], колишнього Індустріального технікуму [118] та ін. Критика радянської влади в окупаційній пресі була постійною та мала різні форми і прояви [22; 39; 41; 54; 112; 121]. Наводилися дуже докладні описи загублених і вцілілих фондів, а також заходів, що проводилися військовою адміністрацією. Особливе ставлення до питань культурного відродження населення акцентувалося на прояві турботи нової влади щодо відкриття бібліотек майже у всіх публікаціях, присвячених цій темі [22–30; 32–44; 47–48; 50–54; 59–64; 68; 78–87; 93–100; 104–115; 117–122].

До числа головних проблем у діяльності бібліотек увійшли зниження числа читачів і скорочення кадрів, оскільки люди масово йшли на фронт. Було поставлене питання навіть про ліквідацію мережі бібліотек, але ця ініціатива не була виконана. Проблема зниження кількості користувачів вирішилася досить швидко – змінилися самі категорії читачів. У бібліотеки у більшій кількості стали приходити діти, підлітки і ті, хто з якихось причин був не здатний брати участь у військових діях, але освоював нові для себе навички та вміння, які виявилися необхідними в період окупації. Наприклад, у травні 1943 р. в Міській бібліотеці було відкрито велику дитячу читальню, яка за перші два тижні залучила понад 300 юних читачів, яким було видано понад 1 100 книг. Незабаром читальня переросла в окремий відділ дитячої та юнацької літератури, який за 1943 р. обслужив 2 962 дітей ($\approx 67\%$), тоді як серед дорослих бібліотеку відвідали тільки 1 452 особи ($\approx 33\%$) [47]. Через те, що читальня була безкоштовною, це дало можливість охопити велику кількість бідних дітей, які бажали читати, але не мали можливості записатися на платний абонемент [43]. У кожній районній бібліотеці були читальні зали для дітей. Сотні дітей різного віку щодня мали можливість кілька годин безкоштовно проводити в читальній залі за читанням під керівництвом фахівців-бібліотекарів [99]. Так, в 1-й районній бібліотеці станом на кінець серпня 1943 р. серед читачів дітей було 317 ($\approx 54\%$), а дорослих 270 ($\approx 46\%$). Однією з проблем функціонування цієї бібліотеки було те, що адміністрація не мала можливості збагатити відділ дитячих книг, на які попит зростав кожного місяця через збільшення числа юних абонентів [30]. Відрадне враження справляла дитяча безкоштовна читальня при 5-й районній бібліотеці. Приміщення читальні добре опалювалося, при ній була вбиральня. Відвідуваність її в середньому щодня складала 15 осіб. У світлій просторій кімнаті за довгими столами сиділи рядами, схилившись над книгами діти та підлітки. Деякі з них робили виписки у свої зошити [124]. За одинадцять місяців діяльності 5-ї бібліотеки 1943 р. спостерігався наплив читачів-дітей. Приплив абонентів дитячого відділення змушував адміністрацію

перейматися придбанням нових дитячих книжок. Одним із способів покриття нестачі книжок була безперервна і старанна реставрація старих книг: переплетення, ремонт, упорядкування книг, щоб мати можливість пустити їх в обіг для читачів [105].

Для покращення змісту книжкових фондів між одеськими бібліотеками здійснювався обмін різними виданнями (див.: дод. 2–4). Між Науковою і Публічною бібліотеками було налагоджено обмін дублетами книг [36]. Завідувач дублетним фондом Наукової бібліотеки Є. М. Черницький відповідно до акту від 9 березня 1943 р. передав завідувачу бібліотеки Історико-археологічного музею С. В. Баклановій один том «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона» 1932 р. видання та три томи «Нового энциклопедического словаря» [3, арк. 7]. У свою чергу директор Історико-археологічного музею В. І. Селінов відповідно до акту від 20 серпня 1943 р. передав директору Міської бібліотеки О. Б. Варнеке дублікати п'ятих томів (14, 15, 29, 31, 33) «Записок Императорского Одесского общества истории и древностей» [3, арк. 14]. Подібне передання наукової літератури історичного профіля між цими установами відбулися ще як мінімум один раз – 7 вересня 1943 р. Цього разу директор Історико-археологічного музею В. І. Селінов відповідно до акту передав директору Міської бібліотеки О. Б. Варнеке дублікати чотирьох томів (10, 11, 12, 26) «Записок Императорского Одесского общества истории и древностей» та перший том «Вісника Одеської комісії краєзнавства» [3, арк. 17–18]. Обмін друкованими виданнями між музеєм і бібліотекою відбувся у реверсивному русі. Станом на сьогодні не вдалося встановити, яку саме літературу бібліотека ще передала музею, але документальним фактом є те, що замість отриманих від бібліотеки дублетних томів 1 жовтня 1943 р. музей передав їй ще 12 книжок (див.: дод. 4). Збільшення фондів також здійснювалося й іншим шляхом. Так, Публічна бібліотека за 1943 р. значно поповнила свої фонди за рахунок ліквідованих інститутських бібліотек, так і нової, головним чином, румунської літератури [59]. Наприклад, 400 примірників різних книг релігійно-богословського характеру їй було передано з бібліотеки колишнього Одеського краєзнавчого музею [41]. Завдяки адміністрації Губернаторства було створено тісний зв'язок з румунськими науковими установами, завдяки чому, наприклад, до фонду Публічної бібліотеки від них надходила велика кількість книг з різних галузей знань та літератури [36]. Публічна бібліотека налагодила тісний контакт із бібліотеками Румунії та Румунською академією наук, з університетами та різними установами культури, чим покращила умови роботи. У свою чергу Публічна бібліотека, яка мала багато наукових видань, забезпечувала документами наукового характеру багато установ Королівства та цілу низку науковців [99]. Наукова бібліотека також отримала від губернатора право закуповувати у Королівстві необхідну літературу. З Румунії почали прибувати праці вчених наукових товариств і університетів. Станом на вересень 1943 р. було отримано низку цінних видань від Румунської академії наук, від університетів у Бухаресті та Сібіу [117].

Перед Різдвом 1943 р. 2-а районна бібліотека поповнила свій книжковий фонд придбанням французьких творів та кількох дитячих книг, отриманих із запасного фонду Публічної бібліотеки [35]. Відповідно до пропозиції Дирекції культури Публічна бібліотека передала до бібліотеки Духовної семінарії дублети богословських книг [111].

Однією з основних тем, що стосувалися бібліотек та висвітлювалися в окупаційній періодиці, було проведення своєрідних паралелей між функціонуванням бібліотек та відновленням місцевої промислово-господарської діяльності. Наприклад, 1943 р. у газетах розповідали про досвід роботи місцевих бібліотек у забезпеченні книгою фахівців підприємств та організацій. Особливо це було представлено в залізничній галузі, для якої було створено чотири бібліотеки. Про функціонування першої з них, яку Дирекція залізниць Трансністрії організувала для службовців і робітників, у пресі було повідомлено в лютому 1943 р. Основним фондом бібліотеки послужили 16 000 книг з різних питань залізничного господарства та класичної літератури (переважно дореволюційні видання), зібрані колишнім «Будинком техніки» (вул. Степова) та фонду колишнього залізничного технікуму [15; 54]. Через розташування цього фонду в районі, що прилягав до станції «Одеса Товарна», загрожувало пограбування, але колишній викладач російської мови та літератури І. Ф. Гладковський за допомогою сторожів запобіг спробам розтягування і врятував книги. Згодом ці видання перевезли до будівлі Дирекції з двома світлими просторами залами, де їх оглянули, упорядкували та розклали на бібліотечних стелажах [54]. Директором бібліотеки призначили досвідченого бібліотекаря І. Ф. Гладковського, який доклав багато енергії та старання для того, щоб зберегти від розкрадання фонди двох колишніх бібліотек, та його працею було зібрано понад 30 000 книг. Станом на вересень 1943 р. бібліотека налічувала до 400 читачів, а в лютому 1944 р. перевищувала 500 читачів, які отримували безкоштовно книги додому. На той час її було розширено: вводилися нові відділи, купувалося багато нових книг, особливо румунських авторів. У бібліотеці службовці могли ознайомитися з місцевою пресою, а також журналами і газетами Німеччини, Румунії та інших держав. Дирекція щомісяця асигнувала 1 500 марок на придбання книг та 500 марок на газети і журнали [11; 15]. При бібліотеці діяла читальня, в якій знаходилися десятки румунських і російських газет та 35 журналів німецькою, російською і румунською мовами [15]. Про існування другої бібліотеки залізничного профілю було повідомлено в червні 1943 р. Адміністратор майстерень колишнього залізничного технікуму Л. І. Гржибовський зібрав наукову бібліотеку з різних профілів залізничної справи. Бібліотека, яка була покликана обслуговувати залізничне технічне училище, містила понад 25 000 томів. Вона розміщалася у хорошому приміщенні та була відмінно систематизована. Завідувачкою бібліотеки призначили Н. С. Новосельську [79]. Ще дві бібліотеки було утворено Румунською залізницею у Трансністрії (ЧФРТ – CHFRT (Căile Ferate Române in Transnistria)). Як повідомлялося у лютому 1944 р., враховуючи

культурні потреби своїх співробітників, дирекція ЧФРТ організувала дві книгозбірні, причому для однієї з них закупили понад 500 книг з усіх галузей знань, чимало було придбано творів художньої літератури. Друга бібліотека налічувала понад 700 книг. До фондів двох бібліотек регулярно надходили новинки, особливо румунської художньої літератури. Книжковим фондом двох бібліотек користувалися кілька сотень працівників ЧФРТ та одеського залізничного вузла [18]. Також зазначалося, що в окупаційній владі з'явився значний попит на технічну і природничу літератури. Так, начальник сектора підготовки промислових кадрів Відділу праці муніципалітету агроном І. П. Резніченков станом на червень 1943 р. відібрав з бібліотеки колишнього Індустріального технікуму близько 30 000 книг з різних питань технічних знань [118]. Вже через п'ять місяців, у листопаді того ж року повідомлялося про створення при Відділі праці муніципалітету найбільшої у місті науково-технічної бібліотеки, яка налічувала 26 000 томів. Після складання каталогу та розподілу книг по відділах було обладнано велику і світлу читальну залу для читачів у будинку за № 19 на Грецькій вулиці [113]. У січні 1944 р. діяльність розпочала бібліотека Медико-санітарної дирекції муніципалітету (вул. Жуковського, 30). На той час проводилася інвентаризація, а також детальна каталогізація книг. Зібрані у багатьох медичних закладах книги зі спеціальних питань, частково за сприяння Інвентарної дирекції, склали бібліотеку, що налічувала до 30 000 томів медичних книг, включаючи сюди невеликий відділ белетристики. У бібліотеці було кілька книг іноземних авторів англійською, німецькою і французькою мовами. Користуватися бібліотекою могли усі лікарі міста. Для бажаних працювати на місці передбачалося обладнати читальну залу. Завідувачкою бібліотеки призначили Палієнко, яка мала великий досвід у бібліотечній роботі [63]. У лютому 1944 р. через пресу ставилося до відома, що Центральна хімічна лабораторія збирала для користування своїх наукових співробітників бібліотеку до 10 000 томів з різних питань спеціальних знань. Бібліотека була розміщена у чистому і сухому приміщенні та розкладена по відділах. У ній хіміки могли знайти відповіді на всі питання, що виникали при проведенні досліджень [80].

Окремо зазначалося, що для кращого обслуговування читачів німців і румунів та ознайомлення одеситів з життям у «цивілізаційних» європейських країнах активно закуповувалась сучасна німецька і румунська література. Так, у пресі періодично повідомлялося, що Публічна бібліотека постійно отримувала значну кількість румунської та німецької літератури з Королівства [87; 91].

З метою насаджування румунської мови та культури серед поліетнічного населення Одеси, що перетворилося у насильницьку румунізацію, окупанти створювали у бібліотеках окремі відділи румунської літератури. Одним із перших таких відділів було відкрито у Публічній бібліотеці. Станом на 20 серпня 1942 р. повідомлялося, що завдяки «налагодженню тісного зв'язку із низкою представників румунської професури та за їх люб'язного сприяння отримано літературу для організованого в бібліотеці відділу «Руманіка», картотеку якого

вже складено» [32]. З часом румунізація набирала все більше обертів і станом на 28 жовтня 1942 р. у бібліотеці існував відділ «Румунської літератури», до якого регулярно надходила велика партія румунських книг [62; 107]. У Міській бібліотеці відділ румунської книги було відкрито також у серпні 1942 р. [40], хоча за радянських часів у ній не було жодної книги румунською мовою. Тепер же було відкрито спеціальний відділ румунської книги. Станом на вересень 1942 р. у кількох примірниках були «История Румынии», «История румынской литературы», «География Румынии», зібрання промов маршала І. Антонеску «К румынам», твори класиків румунської літератури М. Емінеску, Й. Караджа-ле та ін. [39; 41; 47]. Велику партію книг румунської художньої літератури Міська бібліотека придбала коштами, відпущеними муніципалітетом [43]. До того ж при бібліотеці було відкрито курси з вивчення румунської мови. Курси відвідували усі працівники як Центральної міської бібліотеки, так і районних міських бібліотек [41]. Також відділ румунської літератури було організовано в бібліотеці Дирекції залізниць Трансїстрії, в якому їх нараховувалося понад 500 книг [15]. Загалом румуни багато приділяли уваги питанню румунізації населення Трансїстрії та відповідно виділяли багато на це коштів. Наприклад, 18 лютого 1943 р. в «Одесской газете» повідомлялося, що найближчим часом з Румунії прибуде транспорт румунської літератури, призначеної для розподілу по всіх міських бібліотеках [110]. У свою чергу газета «Новое слово» 3 листопада 1943 р. також анонсувала, що «В даний час очікується отримання великої партії книг з Румунії від Академії наук, Державного університету та інших організацій» [17].

Нерідкою була поява на сторінках окупаційних видань публікацій, присвячених аналізу читацьких інтересів. Так, в одній із публікацій автор відмічав, що головним чином найбільш популярна художня література для дорослих та дітей, виробничо-технічна література та історичні твори [47]. Серед пріоритетів читачів 5-ї районної бібліотеки наводилися приклади робітника електростанції Галушкіна, який цікавився історичними романами Вальтера Скотта, Д. Л. Мордовцева, Г. П. Данилевського, та робітника Канатного заводу Кубіка, який встиг прочитати повні зібрання творів М. Г. Помяловського, вибрані твори М. С. Лєскова, морські оповідання К. М. Станюковича та ін. [12]. Також відмічалось, що читачам цієї ж 5-ї бібліотеки видавалися остаточно перевірені адміністрацією книгозбірні у фондї довідників і словників не тільки загально-вживані словники, але й такі рідкісні, як турецькі, японські, китайські тощо. Для роботи в читальні видавалися граматики для вивчення італійської, німецької та інших мов. Через цінність цих видань вони не видавалися додому. До послуг читачів було запропоновано великий художній фонд літератури, який видавався додому [33]. В іншій публікації автор зазначав, що найвищим попитом користувалася новітня література. Враховуючи той факт, що малоюмовірно знайомство «вчорашніх» радянських читачів із роботами сучасних авторів, такі публікації мали явний замовний характер. Вони, по суті, просували на-

селенню літературу, яка рекомендувалася нацистськими пропагандистськими відомствами, що, на наш погляд, підтверджує активне залучення бібліотек до пропагандистської роботи.

Окремою темою у публікаціях про діяльність окупаційних бібліотек висвітлювалися основні статистичні показники їхньої роботи. При описі роботи переважної більшості бібліотек автори матеріалів зазначали, що в бібліотеках завжди багатолюдно, повідомляли про постійне зростання кількості читачів, фондів, книговидачі. Наприклад, за даними окупаційної преси, у Публічній бібліотеці станом на листопад 1943 р. налічувалося понад 500 абонентів при книжковому фонді понад 2 мільйони томів, кількість відвідувачів бібліотеки за жовтень 1943 р. сягнула 2 000 осіб, книг видано близько 4 000, з них понад 2 000 книг – наукових, а решта – з відділу художньої літератури [104]. У лютому 1944 р. було подано наступну інформацію: за абонементом у лютому 1943 р. було відвідувань 99 та видач 86; у грудні – 1 706 відвідувань та 2 147 видач. За 1943 р. 8 357 відвідувань та видач 9 576. У читальній залі за рік 4 702 відвідувань, 28 883 видач, причому додатково видач газет – 30 106 [59]. У січні 1944 р. 5-а районна бібліотека звітувала за 1943 р., що протягом року бібліотека обслужила 893 читача та видала 16 188 книг [60]. Станом на квітень–травень 1943 р. повідомлялося, що у Міській бібліотеці налічувалося вже понад тисячу читачів, яким видано понад 11 000 книг [109; 121]. У серпні 1943 р. преса писала, що у бібліотеці перебуває 2 800 читачів [37], у вересні того ж року – понад 3 000 читачів, а станом на лютий 1944 р. – 4 500 постійних абонентів [78]. Загалом за 1943 р. було зареєстровано 70 000 відвідувань [78], обслуговано 4 414 читачів – з них 1 452 дорослих та 2 962 дітей. За цей же рік було видано 73 749 книг при книжковому фонді 600 000 томів, переважно читали художню літературу для дорослих та дітей, виробничо-технічну літературу та історичні твори [47]. У червні 1943 р. адміністрація Міської бібліотеки вказувала на поступове зростання абонентської плати: у січні – 412 марок, у лютому – 827 марок, у березні – 1 028 марок, у квітні – 1 363 марок, у травні – 1 702 марок [43]. Загалом за 1943 р. надійшло абонентної плати 21 820 марок [47]. Отже, фінансування бібліотек, що знову відкривалися, здійснювалося за рахунок зборів з місцевого населення. З одного боку матеріальне становище бібліотек поліпшилося, тому що за рахунок коштів, які надходили у вигляді абонентської плати, створювалися передумови для збільшення їх книжкових фондів [109], а з іншого – література, яка закуповувалася, несла агітаційно-пропагандистський зміст націонал-соціалістичної і фашистської ідеологій.

Статистична інформація, що наводилася, викликає сумніви у достовірності і не знаходить підтвердження в інших архівних матеріалах. Хоча б взяти суму, яка стягувалася за оренду книжки. В усіх районних бібліотеках умови отримання книг додому були однакові: 3 марки застави та 2 марки за кожну книгу щомісячно [48; 62]. У Міській бібліотеці плату за читання встановили 25 пфенігів на місяць та заставу за кожну книгу – 1 марка [64], місячна оплата

за абонемент однієї книги складала одну марку [95]. З 1 січня 1944 р. в усіх бібліотеках Одеси плату за читання було підвищено до 3 марок за одну книгу на місяць [24]. Для розуміння значення ціни одного видання відповідно фінансового стану одеситів представимо шкалу заробітної плати деяких професій того часу: протоієрей (180–200 марок), лікар (150), кухар (75), медична сестра і перукар (50), прибиральниця (40) [77, с. 190–192]. Отже, якщо читачами Міської бібліотеки були переважно чиновники [121], зарплатня яких дорівнювалась приблизно 300–400 маркам, то для них плата за читання та заставу не складала великих труднощів. Для представників робітничих професій умови плати за читання та заставу були невідомими.

Цікаво, що будь-яких критичних матеріалів про серйозні недоліки у бібліотечному обслуговуванні на окупованій території в пресі не надавалося. Хоча одним із недоліків можна вважати проблему повернення читачами книжок до бібліотек. У листопаді 1943 р. адміністрація Міської бібліотеки доводила до відома небалих читачів, що примар К. Відрашку затвердив реферат, поданий йому Дирекцією культури, за яким при бібліотеках призначався особливий інкасатор, який мав відвідувати читачів, які затримували у себе книги понад встановлений термін – 10 днів. За кожне відвідування інкасатора у себе вдома читач повинен був сплатити 3 марки [44].

Важливе питання для нової влади – підтримання роботи у бібліотеках на високому рівні, що дозволило би забезпечувати потреби окупаційних служб. Велике значення для перебудови роботи мали директивні документи, які зобов'язували пропагувати бойові успіхи румунської і німецької армій, використовувати всі форми бібліотечної роботи для інформування населення про становище на фронті, активізувати роботу з просування ідей популяризації трудового героїзму німецького і румунського народів як найважливішої складової перемоги над більшовизмом.

Робота бібліотек насамперед мала агітаційно-пропагандистський характер. Незважаючи на важкий воєнний час, вони комплектувалися новою літературою, періодичними виданнями. Обов'язково передплачували нові міські газети і журнали, отримували брошури [95]. Публічній бібліотеці усі видання, що виходили в Одесі (газети, журнали, брошури, книги) в обов'язковому порядку надавалися у двох примірниках [41]. Міська бібліотека отримувала з відділу військової пропаганди низку брошур, виданих у Берліні російською мовою, з метою ознайомлення читачів із діяльністю німецької націонал-соціалістичної партії. Наприклад, були брошури «Почему германский рабочий стоит за Фюрера Гитлера», «Работа партии среди немцев» та окремі видання у вигляді журналів. Також висвітлювалася боротьба проти більшовиків генерала А. А. Власова, що було представлено у брошурі «Новая жизнь на развалинах большевизма». Для популяризації різних аспектів життя у Румунії бібліотека придбала рідкісно видану книгу Вальтера Гофмана німецькою мовою «Румунія сьогодні», забезпечену низкою чудово виконаних малюнків і карт [43].

Усі бібліотеки в обов'язковому порядку мали проводити агітаційно-пропагандистську роботу з населенням. Крім наочної агітації, у бібліотеках проводили лекції, які допомагали читачам усвідомлювати події, що відбувалися, розбиратися в нових для населення спеціальних питаннях, відкривати шлях до більш глибокого розуміння творів художньої літератури. Проводилася роз'яснювальна робота щодо причин війни, про справедливість позиції в ній Німеччини та її союзників, про суть націонал-соціалізму і фашизму. Для реалізації цього завдання при бібліотеках створювалися безкоштовні читальні. Наприклад, Міська бібліотека мала безкоштовну читальню, яку відвідували широкі верстви населення. У цій читальні знаходилися всі місцеві газети та безліч сучасних іногородніх і закордонних видань, що знайомили читачів з різними аспектами життя, які пропагувала нова влада [47]. Отже, за часів німецько-румунської окупації бібліотеки Одеси виконували агітаційно-пропагандистську функцію. З перших днів війни у приміщеннях бібліотек можна було зустріти гасла, плакати, географічні карти, стенди з фотографіями, що відображали хід воєнних дій та щасливе життя у Трансністрії.

Два з половиною роки окупаційного режиму та військові дії, що двічі прокотилися територією Одеси, суттєво вплинули на діяльність одеських бібліотек. У складній ситуації опинилися бібліотеки та бібліотекарі на територіях, окупованих військами нацистської Німеччини та її союзників. Після війни стало зрозуміло, що бібліотеки зазнали великих збитків. На підрахунки знадобилося кілька років. Під час війни деякі бібліотеки сильно постраждали зовні.

Наведені відомості дозволяють зробити вмотивований висновок про те, що відповідно до планів нацистських ідеологів бібліотека мала стати пропагандистським інструментом. При цьому книжкові фонди вихолощувалися, найцінніші видання вирушали до Німеччини чи Румунії або ставали предметом дарування почесним особам. Нацистські ідеологи мали пряму зацікавленість у відновленні та організації бібліотечної мережі на окупованих територіях, оскільки через них за планом мала здійснюватися масована пропаганда серед мирного населення, головною метою якої було маніпулювання свідомістю та паралельно його зміною. Насаджуючи «європейські» цінності, окупантам не вдалося зберегти значну кількість населення від розпусти та аморальності [88; 106]. Реальним підсумком політики окупаційної влади стала велика кількість принижених і спантеличених внаслідок нацистської пропаганди людей, а також грандіозних збитків, завданих бібліотечній справі в Одесі.

За період війни бібліотечна мережа Одеси зазнала великих втрат. З фондів її бібліотек було знищено десятки тисяч видань. Особливо лякала нацистів радянська агітаційна література. З книгосховищ було вилучено заборонену літературу, насамперед матеріали марксистського змісту, що були передані до бібліотек на зберігання, з інших книг вилучено передмови, вирізано цитати та посилання. Низку цінних книжкових колекцій бібліотек Одеси не вдалося вивезти в глибокий тил. Більшість цих бібліотек, а також масові, технічні та

спеціальні бібліотеки було знищено окупантами. Незважаючи на всі труднощі, бібліотекарі не припиняли самовіддану роботу. Багато бібліотек залишалися серед руїн і гинули від вогню, води та негоди. Бібліотекарі збирали та рятували ці книжкові багатства, виконуючи неабиякий обсяг робіт.

Бібліотеки відіграли величезну роль у житті людей під час окупації. Вони допомагали співвітчизникам у тилу, надаючи потрібну їм інформацію, навчаючи необхідним навичкам та дозволяючи відволіктися від щоденних жахів війни. Бібліотекарі ризикували своїм життям для порятунку людей, суспільства та вітчизняної культури. Аналіз стану бібліотечної справи, читацьких інтересів у період 1941–1944 рр. показує, що війна при всьому своєму трагізмі викликала у суспільній свідомості деякої частини населення велике духовне піднесення, стимулювала потребу людей в індивідуальному розвитку, вдосконаленні навколишнього світу, очікуванні змін на краще.

Основним висновком, який можна зробити на підставі проведеного аналізу низки матеріалів, опублікованих в окупаційній пресі, є обґрунтування факту залучення бібліотек до реалізації культурної політики нацистів та підтвердження значного інтересу з їхнього боку до бібліотеки саме як інструменту реалізації пропагандистських установок.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 159. – 135 арк.
2. ДАОО. – Ф. Р-2271. – Оп. 4. – Спр. 213. – 636 арк.
3. ДАОО. – Ф. Р-4127. – Оп. 1. – Спр. 10. – 26 арк.
4. А. Г. Одесская публичная библиотека (114 годовщина со дня основания) / А. Г. // Буг. – 1943. – 23 сент. (№ 205). – С. 3 ; 27 сент. (№ 208). – С. 3.
5. Базарные «библиотекари» // Одес. газ. – 1942. – 18 авг. (№ 160). – С. 3.
6. *Березюк Н. М.* Это нужно живым (Судьба библиотеки Харьковского университета в годы Великой Отечественной войны) / Н. М. Березюк // *Universitates*. – 2002. – № 3. – С. 34–40. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tibcng> (дата звернення: 10.10.2024).
7. *Белоус І.* Діяльність Бібліотеки Львівської політехніки під час німецької окупації Львова у 1941–1944 рр. / І. Белоус // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали 4-ої міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 жовт. 2012 р.) / Нац. ун-т «Львів. політехніка», Наук.-техн. б-ка. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. – С. 34–43.
8. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) : Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України ; уклад.: Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова ; редкол.: О. С. Онищенко (голова), Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2004. – 814 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/eiglms> (дата звернення: 10.10.2024).
9. Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : документи / упоряд. І. Я. Лосієвський [та ін.] ; ред. І. Блохіна [та ін.]. – Київ, 1997. – 102 с. – (Доля культурних скарбів України під час Другої Світової війни: архіви, бібліотеки, музеї ; вип. 2). – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/njkoym> (дата звернення: 10.10.2024).
10. Библиотека для слепых // Молва. – 1943. – 3 авг. (№ 197). – С. 3.
11. Библиотека железнодорожников // Молва. – 1943. – 30 сент. (№ 246). – С. 3.
12. Библиотека на рабочей окраине // Молва. – 1943. – 2 апр. (№ 100). – С. 3.
13. Библиотека при Думе ученых // Одес. газ. – 1942. – 22 сент. (№ 195). – С. 3.
14. Библиотека при духовной семинарии // Одес. газ. – 1943. – 4 февр. (№ 28). – С. 3.
15. Библиотека при железнодорожной дирекции // Одес. газ. – 1944. – 10 февр. (№ 33 (613)). – С. 3.

16. Библиотеки // Одесса. – 1942. – 2 сент. (№ 112). – С. 3.
17. Библиотеки города // Новое слово. – 1943. – 3 нояб. (№ 88). – С. 5.
18. Библиотеки ЧФРТ // Молва. – 1944. – 17 февр. (№ 360). – С. 3.
19. Богословская библиотека // Одес. газ. – 1942. – 3 дек. (№ 257). – С. 3.
20. Ботушанська О. Бібліотека в роки Другої світової війни: сторінки історії / О. Ботушанська // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Київ, 1996. – Вип. 7 : Культура і війна : погляд через півстоліття. – С. 53–56.
21. В библиотеках Бухареста (Из беседы с директором Публичной библиотеки А. Н. Тюнеевой) // Одес. газ. – 1942. – 11 нояб. (№ 238). – С. 3.
22. В библиотеке на рабочей окраине // Молва. – 1943. – 14 нояб. (№ 284). – С. 3.
23. В библиотеке Одесского государственного университета // Одес. газ. – 1942. – 24 февр. (№ 44). – С. 4.
24. В городских библиотеках // Одес. газ. – 1944. – 18 янв. (№ 13 (593)). – С. 3.
25. В Городской публичной библиотеке // Молва. – 1943. – 3 янв. (№ 30). – С. 3.
26. В городской Центральной библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 15 февр. (№ 38). – С. 3.
27. В научной библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 7 авг. (№ 149). – С. 3.
28. В научной публичной библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 12 дек. (№ 265). – С. 3.
29. В Одесской государственной публичной библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 24 февр. (№ 44). – С. 4.
30. В первой Одесской библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 24 авг. (№ 195). – С. 3.
31. В публічній бібліотеці // Мир. – 1943. – 21 січ. (№ 1). – С. 4.
32. В Публичной библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 20 авг. (№ 162). – С. 3.
33. В 5 городской библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 8 сент. (№ 208). – С. 3.
34. В 5-й городской библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 22 окт. (№ 244). – С. 3.
35. В третьей городской библиотеке // Одес. газ. – 1944. – 1 янв. (№ 1 (581)). – С. 3.
36. В университетской библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 30 окт. (№ 228). – С. 3.
37. В Центральной библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 29 авг. (№ 200). – С. 3.
38. В центральной библиотеке // Одес. газ. – 1944. – 22 февр. (№ 43 (623)). – С. 3.
39. В Центральной городской библиотеке // Молва. – 1942. – 6 дек. (№ 6). – С. 2.
40. В Центральной городской библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 19 авг. (№ 161). – С. 3.
41. В Центральной городской библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 8 сент. (№ 181). – С. 3.
42. В Центральной городской библиотеке // Одес. газ. – 1942. – 14 нояб. (№ 241). – С. 3.
43. В Центральной городской библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 23 июня. (№ 142). – С. 3.
44. В Центральной одесской библиотеке // Одес. газ. – 1943. – 23 нояб. (№ 270). – С. 3.
45. Гейтан О. Одеські періодичні видання часів німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. як історичне джерело: структура, зміст, особливості [Електронне видання] / О. Гейтан, В. Левченко // *Scriptorium postum* : електрон. іст. журн. / голов. ред. В. Андрєєв. – Херсон, 2017. – Вип. 2 (8). – С. 227–248. – Режим доступу: <http://surl.li/hkomhf> (дата звернення: 10.10.2024). – Назва з екрана.
46. Гейтан О. Періодичні видання Одеси часів румунської окупації 1941–1944 рр. як історичне джерело (за матеріалами Державного архіву Одеської області) / О. Гейтан, В. Левченко // *Південний захід*. Одесика : іст.-краєзн. наук. альм. – Одеса : Друк. дім, 2017. – Вип. 22. – С. 149–169. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/hkqgzk> (дата звернення: 10.10.2024).
47. Годовщина открытия Одесской центральной библиотеки // Одес. газ. – 1944. – 9 янв. (№ 6 (586)). – С. 3.
48. Городские библиотеки // Одес. газ. – 1943. – 26 мая (№ 120). – С. 3.
49. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 : [монографія] / М. В. Алексєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2017. – 292 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/rkzedh> (дата звернення: 10.10.2024).
50. Детская центральная библиотека // Одес. газ. – 1943. – 12 окт. (№ 236). – С. 3.
51. Еще одна библиотека // Молва. – 1943. – 18 марта (№ 87). – С. 3.
52. Еще одно культурное учреждение // Одесса. – 1943. – 19 марта (№ 65 (277)). – С. 3.
53. Еще раз о библиотеках // Одес. газ. – 1942. – 5 сент. (№ 178). – С. 3.
54. Железнодорожная библиотека // Одесса. – 1943. – 13 февр. (№ 36 (248)). – С. 3.
55. Жимолостнова Е. З практики формування банку даних на втрачені цінності бібліотеки / Е. Жимолостнова // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – Київ, 1996. – Вип. 7 : Культура і війна: погляд через півстоліття. – С. 57–59.
56. Жирнова Л. Бібліотека в часи випробувань : за матеріалами бібліотечних архівів / Л. Жирнова // *Скарбниці культури* : зб. ст. – Одеса, 2004. – Вип. 3. – С. 105–127.

57. Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965) / відп. ред. і авт. передм. О. І. Юрженко ; ред. кол. Н. І. Букатевич [та ін.]. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 432 с.
58. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Ануфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз ; голов. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2000. – 225 с.
59. К годовщине открытия Публичной библиотеки // Одес. газ. – 1944. – 11 февр. (№ 34 (613)). – С. 3.
60. К годовщине 5-й районной библиотеки // Одес. газ. – 1944. – 12 янв. (№ 8 (588)). – С. 3.
61. К открытию городских библиотек // Одес. газ. – 1943. – 20 янв. (№ 15). – С. 3.
62. К открытию Городской публичной библиотеки // Одесса. – 1943. – 5 февр. (№ 29 (241)). – С. 3.
63. К открытию медицинской библиотеки // Молва. – 1944. – 11 янв. (№ 326). – С. 3.
64. К открытию Центральной библиотеки // Одес. газ. – 1942. – 24 февр. (№ 44). – С. 4.
65. *Калашнікова В.* Бібліотечні фонди України в роки Великої Вітчизняної війни (на прикладі Харківської, Ворошиловградської та Сталінської областей) / В. Калашнікова // Історична панорама : зб. наук. ст. Чернівець. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Спеціальність «Історія». – Чернівці : Вид-во ЧНУ «Рута», 2008. – Вип. 7. – С. 113–130.
66. *Кашеварова Н. Г.* Бібліотеки України під час окупації періоду Другої світової війни (за донесеннями німецького бібліотекаря Олександра Гімпеля) / Н. Г. Кашеварова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2016. – Вип. 20. – С. 294–326. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/kiuxuo> (дата звернення: 10.10.2024).
67. *Кашеварова Н. Г.* Діяльність робочої групи «Харків» Оперативного штабу Розенберга з вивезення бібліотечних фондів у період нацистської окупації України / Н. Г. Кашеварова // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2005. – № 2. – С. 37–45.
68. Культурно-просветительная работа в истекшем году // Одес. газ. – 1944. – 1 янв. (№ 1 (581)). – С. 3.
69. *Левченко В. В.* Варнеке Олександр Борисович / В. В. Левченко // Одеські історики : енциклопед. вид. Т. 1 : початок XIX – середина XX ст. / відп. ред.: В. А. Савченко ; Асоц. європ. культури, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Друк. дім, 2009. – С. 88–90.
70. *Левченко В. В.* Варнеке Олександр Борисович / В. В. Левченко // Дослідники історії Південної України : біобібліогр. довід. / упоряд. І. Лиман. – Київ, 2016. – Т. 2. – С. 85–87. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/toerom> (дата звернення: 10.10.2024).
71. *[Левченко В. В.]* Варнеке Олександр Борисович / В. В. Левченко // Історична наука у Національній академії наук України в особах : енциклопед. довід. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2018. – С. 184–185.
72. *Левченко В. В.* Життя «до» та «після»: з історії звільнення О. М. Тюнєєвої з бібліотеки 1930 р. (за архівними матеріалами) / В. В. Левченко // Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю до 100-річчя Музею книги відділу рідкісних видань та рукописів Одес. нац. наук. б-ки (Одеса, 6–7 груд. 2022 р.) / Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Г. М. Шпак. – Одеса : Апрель, 2023. – С. 186–190.
73. *Левченко В. В.* Роль одеського історика О. Б. Варнеке у розвитку тюркології в 1920-х рр. / В. В. Левченко // VII Конгрес сходинців : зб. матеріалів (Київ, 27 листоп. 2023 р.). – Київ : Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського ; Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. – С. 78–82. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/ctsloh> (дата звернення: 10.10.2024).
74. *Лыс Л.* Спасительница библиотек : к 25-летию со дня смерти А.Н. Тюннеевой / Л. Лыс // Дерибасовская-Ришельевская : лит.-худож., ист.-краевед. иллюстр. альм. – Одеса, 2009. – № 39. – С. 218–226. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/crcqqq> (дата звернення: 05.10.2024).
75. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів : зб. документів і матеріалів. Т. 1 : 1939–1945 / упоряд.: Г. Сварник (керівник), Р. Дзюбан, М. Кривенко [та ін.] ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Львів, 2010. – 620 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/baqqqb> (дата звернення: 10.10.2024).
76. *Малолетова Н. И.* Библиотеки научных учреждений Киева в 1941–1943 гг.: киевские оккупационные архивы как документальная база исследований / Н. И. Малолетова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2005. – Вип. 3. – С. 280–297. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/kvqykk> (дата звернення: 10.10.2024).
77. *Михайлуца М. І.* Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945) : монографія / М. І. Михайлуца. – Одеса : Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
78. Молебєн в Центральной городской библиотеке // Молва. – 1944. – 24 февр. (№ 366). – С. 3.
79. Научная библиотека // Одесса. – 1943. – 18 июня (№ 139 (351)). – С. 3.
80. Научная библиотека // Одес. газ. – 1944. – 12 февр. (№ 35 (613)). – С. 3.

81. *Никитин Л.* Сокровищница человеческой мысли / Л. Никитин // Одес. газ. – 1941. – 14 нояб. (№ 7). – С. 2.
82. Новая библиотека // Молва. – 1943. – 2 марта (№ 73). – С. 3.
83. Новая библиотека // Одес. газ. – 1942. – 19 апр. (№ 66). – С. 3.
84. Новая задача университетской и публичной библиотек // Молва. – 1943. – 26 мая (№ 141). – С. 2.
85. Новая муниципальная библиотека // Молва. – 1943. – 24 марта (№ 92). – С. 3.
86. Новая работа для библиотеки // Одесса. – 1943. – 26 мая (№ 120 (322)). – С. 3.
87. Новые формы работы Публичной библиотеки // Молва. – 1944. – 13 янв. (№ 330). – С. 3.
88. О борьбе с венерическими заболеваниями // Одес. газ. – 1942. – 11 нояб. (№ 238). – С. 3.
89. «Одессика» // Молва. – 1944. – 6 янв. (№ 325). – С. 3.
90. Одесский университет (1865–1990) / Л. А. Ануфриев, С. И. Аппатов, Ю. А. Амброз [и др.]. – Киев : Лыбидь, 1991. – 159 с.
91. Одесской городской публичной библиотеке // Одесса. – 1943. – 16 марта (№ 62 (274)). – С. 3.
92. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; голов. ред. І. М. Коваль ; вступ. сл.: І. М. Коваля, В. М. Хмарського. – Одеса : ОНУ, 2015. – 964 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/iplbhr> (дата звернення: 10.10.2024).
93. Открытие библиотек // Одесса. – 1943. – 31 марта (№ 75 (287)). – С. 3.
94. Открытие библиотеки Дома ученых // Одес. газ. – 1942. – 2 авг. (№ 144). – С. 5.
95. Открытие Городской библиотеки // Одес. газ. – 1942. – 6 авг. (№ 148). – С. 4.
96. Открытие Городской публичной библиотеки // Молва. – 1943. – 11 февр. (№ 57). – С. 3.
97. Открытие Городской публичной библиотеки // Одес. газ. – 1943. – 10 февр. (№ 33). – С. 3.
98. Открытие 1-й районной библиотеки // Одес. газ. – 1943. – 20 марта (№ 66). – С. 3.
99. Отчет о деятельности библиотек и книжных магазинов // Одес. газ. – 1943. – 24 сент. (№ 221). – С. 3.
100. По библиотекам // Одесса. – 1943. – 12 мая (№ 108 (320)). – С. 3.
101. *Подрезова М. О.* Погляд крізь століття: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова / М. О. Подрезова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2017. – Т. 22, вип. 1 (17) : 200-років Науковій бібліотеці. – С. 9–28. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/bllwxn> (дата звернення: 10.10.2024).
102. *Подрезова М. А.* Сначала была библиотека... / М. А. Подрезова // Дерибасовская-Ришельевская : лит.-худож., ист.-краевед. иллюстр. альм. – Одеса, 2015. – № 62. – С. 90–104. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/hrgaeg> (10.10.2024).
103. *Полянко Т. Н.* Деятельность библиотек Одесской области в изучении истории края / Т. Н. Полянко // Музей. Історія. Одеса. – Одеса : Принт Майстер, 2001. – С. 66–68.
104. Публичная библиотека // Молва. – 1943. – 2 нояб. (№ 273). – С. 3.
105. 5-ая городская библиотека // Одес. газ. – 1943. – 1 дек. (№ 277). – С. 3.
106. Работа венерологических пунктов города // Молва. – 1944. – 11 янв. (№ 326). – С. 3.
107. Работа Публичной библиотеки // Одес. газ. – 1942. – 28 окт. (№ 226). – С. 4.
108. Ремонт школ, библиотек и музеев // Одесса. – 1942. – 25 июня (№ 52). – С. 3.
109. Рост читателей в городских библиотеках // Молва. – 1943. – 16 апр. (№ 112). – С. 3.
110. Румынская литература для библиотек // Одес. газ. – 1943. – 18 февр. (№ 40). – С. 3.
111. Семинарская библиотека // Молва. – 1943. – 6 марта (№ 77). – С. 3.
112. *Т. Б.* По библиотекам Одессы / Т. Б. // Одес. газ. – 1942. – 22 янв. (№ 30). – С. 3.
113. Техническая библиотека // Молва. – 1943. – 21 нояб. (№ 290). – С. 3.
114. Торжественное открытие библиотеки // Одесса. – 1943. – 12 февр. (№ 35 (247)). – С. 3.
115. 30 000 книг // Молва. – 1944. – 21 марта (№ 383). – С. 3.
116. Александра Николаевна Тюнеева : сб. материалов / Одес. нац. науч. б-ка им. Горького ; сост. Л. В. Арюпина [и др.]. – Одесса, 2012. – 315 с.
117. Университет: Центральная научная библиотека // Буг. – 1943. – 21 сент. (№ 203). – С. 3.
118. Ценная библиотека // Одесса. – 1943. – 2 июня (№ 126 (338)). – С. 3.
119. Ценный подарок // Молва. – 1944. – 5 янв. (№ 324). – С. 3.
120. Центральная библиотека // Одес. газ. – 1943. – 12 окт. (№ 236). – С. 3.
121. Центральная городская библиотека // Одесса. – 1943. – 8 мая (№ 106 (318)). – С. 3.
122. Церковная библиотека // Одесса. – 1943. – 25 авг. (№ 191 (403)). – С. 3.
123. *Чабан Ю.* Доля культурно-історичних цінностей Одеси під час Другої світової війни: історіографічний огляд проблеми / Ю. Чабан // Волин. іст. зап. – 2010. – Т. 4. – С. 127–131. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/eauddf> (дата звернення: 10.10.2024).

124. Читальня для детей // Одес. газ. – 1943. – 18 февр. (№ 40). – С. 3.
125. Шилок О. І. Бібліотечна справа в західних областях УРСР (1939–1991 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. І. Шилок ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2015. – 236 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/ghbsub> (дата звернення: 10.10.2024).
126. Щетников В. П. Проблема вивезення культурних цінностей з Трансїстрії у 1941–1944 рр. та їх повернення у післявоєнний період / В. П. Щетников, Ю. О. Чабан // Наук. пр. іст. фак. Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 33. – С. 109–114. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/hwjjaj> (дата звернення: 10.10.2024).
127. Щетников В. П. Судьба научной коллекции Ф. А. Петруня во время оккупации Одессы / В. П. Щетников, Ю. А. Чабан // Альм. ист. исслед. – 2012. – Вып. 1. – С. 75–79.
128. Юрженко О. І. Одеському університету – сто років / О. І. Юрженко, З. В. Першина, Г. А. В'язовський. – Одеса : Маяк, 1965. – 100 с.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-2271, inventory 4, dossier 159.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-2271, inventory 4, dossier 213.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-4127, inventory 1, dossier 10.
- [4]. A. G. Odesskaya publichnaya biblioteka (114 godovshchina so dnya osnovaniya) [Odessa Public Library (114th anniversary of its foundation)]. *Buh [Bug]*, 1943, 23 Sept., pp. 3 ; 27 Sept., pp. 3.
- [5]. Bazarnyye «bibliotekari» [Market «librarians»]. *Odesskaya Gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 18 Aug., pp. 3.
- [6]. Berezyuk N. M. Eto nuzhno zhivym (Sudba biblioteki Kharkovskogo universiteta v gody Velikoy Otechestvennoy voyny) [The Living Need This (The Fate of the Kharkov University Library During the Great Patriotic War)]. *Universitates*, 2002, no. 3, pp. 34–40. Available at: <http://surl.li/tibeng> (accessed: 10.10.2024).
- [7]. Bielous I. Dialnist Biblioteky Lvivskoi politekhniki pid chas nimetskoї okupatsii Lvova u 1941–1944 rr. [Activities of the Lviv Polytechnic Library during the German occupation of Lviv in 1941–1944]. *Suchasni problemy diialnosti biblioteky v umovakh informatsiinoho suspilstva [Modern problems of library activity in the conditions of the information society]: proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference*. Lviv, Ukraine, 25 Oct. 2012. Lviv, 2012, pp. 34–43.
- [8]. Dubrovina L. A., Malolietova N. I. *Biblioteki Kyieva v period natsytskoi okupatsii (1941–1943): Doslidzhennia. Anotovanyi pokazhchyk. Publikatsii dokumentiv [Libraries of Kyiv during the Nazi occupation (1941–1943): Research. Annotated index. Publication of documents]*. Kyiv, 2004. Available at: <http://surl.li/eiglms> (accessed: 10.10.2024).
- [9]. Losiievskiy I. Ya. *Bibliotekni fondy Kharkova v roky Druhoi svitovoi viiny: dokumenty [Library funds of Kharkiv during the Second World War: documents]*. Kyiv, 1997. Available at: <http://surl.li/njkoym> (accessed: 10.10.2024).
- [10]. Biblioteka dlya slepykh [Library for the Blind]. *Molva [Rumor]*, 1943, 3 Aug., pp. 3.
- [11]. Biblioteka zheleznodorozhnikov [Library of railway workers]. *Molva [Rumor]*, 1943, 30 Sept., pp. 3.
- [12]. Biblioteka na rabochey okraїne [Library on the working-class outskirts]. *Molva [Rumor]*, 1943, 2 Apr., pp. 3.
- [13]. Biblioteka pri Dome uchenykh [Library at the House of Scientists]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 22 Sept., pp. 3.
- [14]. Biblioteka pri dukhovnoy seminarii [Library at the Theological Seminary]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 4 Febr., pp. 3.
- [15]. Biblioteka pri zheleznodorozhnoy direktsii [Library at the Railway Directorate]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 10 Febr., pp. 3.
- [16]. Biblioteki [Libraries]. *Odessa [Odesa]*, 1942, 2 Sept., pp. 3.
- [17]. Biblioteki goroda [Libraries of the city]. *Novoye slovo [New word]*, 1943, 3 Nov., pp. 5.
- [18]. Biblioteki CHFRT [Libraries of CHFRT (Căile Ferate Române in Transnistria)]. *Molva [Rumor]*, 1944, 17 Febr., pp. 3.
- [19]. Bogoslovskaya biblioteka [Theological Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 3 Dec., pp. 3.
- [20]. Botushanska O. Biblioteka v roky Druhoi svitovoi viiny: storinky istorii [Library in the rocks of Another World War: stories from history]. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspe-*

- ktivy [Development of the cultural heritage of Ukraine: problems, issues, prospects]. Kyiv, 1996, no. 7, pp. 53–56.
- [21]. V bibliotekakh Bukharesta (Iz besedy s direktorom Publichnoy biblioteki A. N. Tyuneyevoy) [In the libraries of Bucharest (From a conversation with the director of the Public Library A. N. Tyuneeva)]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 11 Nov., pp. 3.
 - [22]. V biblioteke na rabochey okraïne [In a library on the working-class outskirts]. *Molva [Rumor]*, 1943, 14 Nov., pp. 3.
 - [23]. V biblioteke Odesskogo gosudarstvennogo universiteta [In the library of Odessa State University]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 24 Febr., pp. 4.
 - [24]. V gorodskikh bibliotekakh [In city libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 18 Jan., pp. 3.
 - [25]. V Gorodskoy publichnoy biblioteke [In the City Public Library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 3 Jan., pp. 3.
 - [26]. V gorodskoy Tsentralnoy biblioteke [In the city Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 15 Febr., pp. 3.
 - [27]. V nauchnoy biblioteke [In the scientific library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 7 Aug., pp. 3.
 - [28]. V nauchnoy publichnoy biblioteke [In the scientific public library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 12 Dec., pp. 3.
 - [29]. V Odesskoy gosudarstvennoy publichnoy biblioteke [In the Odessa State Public Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 24 Febr., pp. 4.
 - [30]. V pervoy Odesskoy biblioteke [In the first Odessa library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 24 Aug., pp. 3.
 - [31]. V publichnii bibliotetsi [In the public library]. *Myr [World]*, 1943, 21 Jan., pp. 4.
 - [32]. V Publichnoy biblioteke [In the Public Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 20 Aug., pp. 3.
 - [33]. V 5 gorodskoy biblioteke [In the 5th city library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 8 Sept., pp. 3.
 - [34]. V 5 gorodskoy biblioteke [In the 5th city library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 22 Oct., pp. 3.
 - [35]. V tretyey gorodskoy biblioteke [In the third city library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 1 Jan., pp. 3.
 - [36]. V universitetskoy biblioteke [In the university library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 30 Oct., pp. 3.
 - [37]. V Tsentralnoy biblioteke [In the Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 29 Aug., pp. 3.
 - [38]. V Tsentralnoy biblioteke [In the Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 22 Febr., pp. 3.
 - [39]. V Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [In the Central City Library]. *Molva [Rumor]*, 1942, 6 Dec., pp. 2.
 - [40]. V Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [In the Central City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 19 Aug., pp. 3.
 - [41]. V Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [In the Central City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 8 Sept., pp. 3.
 - [42]. V Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [In the Central City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 14 Nov., pp. 3.
 - [43]. V Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [In the Central City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 23 June, pp. 3.
 - [44]. V Tsentralnoy odesskoy biblioteke [In the Central Odessa Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 23 Nov., pp. 3.
 - [45]. Heitan O., Levchenko V. Odeski periodychni vydannia chasiv nimetsko-rumunskoi okupatsii 1941–1944 rr. yak istorychne dzherelo: struktura, zmist, osoblyvosti [Odesa periodicals of the German-Romanian occupation 1941–1944. like a historical dzherelo: structure, location, features]. *Scriptorium nostrum* [online], 2017, no. 2 (8), pp. 227–248. Available at: <http://surl.li/hkomhf> (accessed: 10.10.2024).
 - [46]. Heitan O., Levchenko V. Periodychni vydannia Odesy chasiv rumunskoi okupatsii 1941–1944 rr. yak istorychne dzherelo (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Odeskoi oblasti) [Periodical reports of Odessa during the Romanian occupation of 1941–1944. like a historical dzherelo (based on materials from the State Archive of the Odessa Region)]. *Pivdennyi zakhid. Odesyka [Southwest. Odessa]*, 2017, no. 22, pp. 149–169. Available at: <http://surl.li/hkqgzk> (accessed: 10.10.2024).
 - [47]. Godovshchina otkrytiya Odesskoy tsentralnoy biblioteki [Anniversary of the opening of the Odessa Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 9 Jan., pp. 3.

- [48]. Gorodskiy biblioteki [City libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 26 May, pp. 3.
- [49]. Aliksieienko M. V., Podrezova M. O., Polevshchikova O. V., Pruzhyna V. P., Samodurova V. V. *Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istoriia Naukovoï biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnikova, 1817–2017 [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University, 1817–2017]: monohrafiia*. Odesa, 2017, 292 p. Available at: <http://surl.li/rkzedh> (accessed: 20.09.2024).
- [50]. Detskaya tsentralnaya biblioteka [Children's Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 12 Oct., pp. 3.
- [51]. Yeshche odna biblioteka [Another library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 18 Mar., pp. 3.
- [52]. Yeshche odno kulturnoye uchrezhdeniye [Another cultural institution]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 19 Mar., pp. 3.
- [53]. Yeshche raz o bibliotekakh [Once again about libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 5 Sept., pp. 3.
- [54]. Zheleznodorozhnaya biblioteka [Railway library]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 13 Febr., pp. 3.
- [55]. Zhymolostnova E. Z praktyky formuvannia banku danykh na vtracheni tsinnosti biblioteki [From the practice of forming a data bank on the value of the library]. *Povernennia kulturnoho nadbannia Ukrainy: problemy, zavdannia, perspektivy [Development of the cultural heritage of Ukraine: problems, issues, prospects]*. Kyiv, 1996, no. 7, pp. 57–59.
- [56]. Zhymova L. Biblioteka v chasy vyprobuvan: za materialamy biblioteknykh arkhiviv [Library in the hours of testing: for materials from library archives]. *Skarbnytsia kultury [Culture treasury]*, 2004, no. 3, pp. 105–127.
- [57]. Yurzhenko O. I. *Istoriia Odeskoho universytetu za 100 rokiv (1865–1965) [History of Odessa University for 100 years (1865–1965)]*. Kyiv, 1968.
- [58]. Anufriiev L. O., Appatov S. O., Ambroz Yu. O. *Istoriia Odeskoho universytetu (1865–2000) [History of Odessa University (1865–2000)]*. Odesa, 2000.
- [59]. K godovshchine otkrytiya Publichnoy biblioteki [On the anniversary of the opening of the Public Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 11 Febr., pp. 3.
- [60]. K godovshchine 5-y rayonnoy biblioteki [For the anniversary of the 5th district library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 12 Jan., pp. 3.
- [61]. K otkrytiyu gorodskikh bibliotek [For the opening of city libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 20 Jan., pp. 3.
- [62]. K otkrytiyu Gorodskoy publichnoy biblioteki [For the opening of the City Public Library]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 5 Febr., pp. 3.
- [63]. K otkrytiyu meditsinskoy biblioteki [For the opening of the medical library]. *Molva [Rumor]*, 1944, 11 Jan., pp. 3.
- [64]. K otkrytiyu Tsentralnoy biblioteki [For the opening of the Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 24 Febr., pp. 4.
- [65]. Kalashnikova V. Bibliotichni fondy Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (na prykladi Kharkivskoi, Voroshylovhradskoi ta Stalinskoi oblasti) [Library funds of Ukraine during the Great Patriotic War (on the example of Kharkiv, Voroshilovgrad and Stalin regions)]. *Istorychna panorama [Historical panorama]*, 2008, no. 7, pp. 113–130.
- [66]. Kashevarova N. H. Biblioteki Ukrainy pid chas okupatsii periodu Druhoï svitovoi viiny (za donesenniamy nimetskoho bibliotekaria Oleksandra Himpelia) [Libraries of Ukraine during the occupation period of the Second World War (according to the reports of the German librarian Oleksandr Gimpel)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Manuscript and book heritage of Ukraine]*, 2016, no. 20, pp. 294–326. Available at: <http://surl.li/kiyxuo> (accessed: 10.10.2024).
- [67]. Kashevarova N. H. Diialnist robochoï hrupy «Kharkiv» Operativnoho shtabun Rozenberha z vyvezennia biblioteknykh fondiv u period natsystskoi okupatsii Ukrainy [Activities of the «Kharkiv» working group of the Operational Headquarters Rosenberg from the removal of library funds during the Nazi occupation of Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo, dokumentoznavstvo, informolohiia [Library Science. Record Studies. Informology]*, 2005, no. 2, pp. 37–45.
- [68]. Kulturno-prosvetitel'naya rabota v istekshem godu [Cultural and educational work in the past year]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 1 Jan., pp. 3.
- [69]. Levchenko V. V. Varneke Oleksandr Borysovykh [Oleksandr Borisovich Varneke]. *Odeski istoriky: entsykloped. vyd. T. 1: pochatok XIX – seredyna XX st. [Odessa historians: encyclopedic edition. Vol. 1: The beginning of the 19th - the middle of the 20th century]*. Odesa, 2009, pp. 88–90.
- [70]. Levchenko V. V. Varneke Oleksandr Borysovykh [Oleksandr Borisovich Varneke]. *Doslidnyky istorii Pivdennoi Ukrainy: biobibliohrafichniy dovidnyk [Researchers of the history of Southern Ukraine: bibliographic guide]*. Kyiv, 2016, vol. 2, pp. 85–87. Available at: <http://surl.li/toepom> (accessed: 10.10.2024).

- [71]. Levchenko V. V. Varneke Oleksandr Borysovykh [Oleksandr Borisovych Varneke]. *Istorychna nauka u Natsionalnii akademii nauk Ukrainy v osobakh : entsyklopedychnyi dovidnyk [Historical science at the National Academy of Sciences of Ukraine in individuals: encyclopedic guide]*. Kyiv, 2018, pp. 184–185.
- [72]. Levchenko V. V. Zhyttia «do» ta «pislia»: z istorii zvlennia O. M. Tyuneevoi z biblioteki 1930 r. (za arkhivnymi materialamy) [Life «before» and «after»: from the history of the release of O. M. Tyuneeva from the library in 1930 (based on archival materials)]. *Pam'iatky pysemnosti ta kultury: vyvchennia, zberezhenia, populiaryzatsiia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoi uchastiu [Monuments of writing and culture: study, preservation, popularization: Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation]*. Odesa, 6–7 Dec. 2022. Odesa, 2023, pp. 186–190.
- [73]. Levchenko V. V. Rol odeskoho istorika O. B. Varneke u rozvytku tiurkologii v 1920-kh rr. [The role of Odesa historian O. B. Varneke in the development of Turkology in the 1920s.]. *VII Konhres skhodoznastiv : zbirnyk materialiv [VII Congress of Orientalists: collection of materials]*. Kyiv, 27 Nov. 2023. Kyiv, Lviv–Torun, 2023, pp. 78–82. Available at: <http://surl.li/ctsloh> (accessed: 10.10.2024).
- [74]. Lys L. Spasitel'nitsa bibliotek: k 25-letiu so dnya smerti A. N. Tyuneyevoy [Savior of Libraries: On the 25th Anniversary of the Death of A. N. Tyuneeva]. *Deribasovskaya-Rishelyevskaya [Deribasovskaya-Rishelyevskaya]*. Odesa, 2009, no. 39, pp. 218–226. Available at: <http://surl.li/crcqqq> (accessed: 10.10.2024).
- [75]. Svarnyk H., Dziuban R., Kryvenko M. [et al.]. *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka: peremishchennia i vtraty fondiv: zb. dokumentiv i materialiv. T. 1: 1939–1945 [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk: movement and loss of funds: coll. documents and materials. Vol. 1: 1939–1945]*. Lviv, 2010. Available at: <http://surl.li/baqqqb> (accessed: 10.10.2024).
- [76]. Maloletova N. I. Biblioteki nauchnykh uchrezhdeniy Kiyeva v 1941–1943 gg.: kiyevskiy okkupatsionnyy arkhiv kak dokumental'naya baza issledovaniy [Libraries of scientific institutions of Kyiv in 1941–1943: Kyiv occupation archives as a documentary base for research]. *Biblioteki natsionalnykh akademiy nauk: problemy funktsionirovaniya, tendentsii razvitiya [Libraries of national academies of sciences: problems of functioning, development trends]*, 2005, no. 3, pp. 280–297. Available at: <http://surl.li/kvqykk> (accessed: 10.10.2024).
- [77]. Mykhailutsa M. I. *Pravoslavna tserkva na Pivdni Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945): monografiia [The Orthodox Church in the South of Ukraine during the Second World War (1939–1945): monograph]*. Odesa, 2008.
- [78]. Moleben v Tsentralnoy gorodskoy biblioteke [Prayer service in the Central City Library]. *Molva [Rumor]*, 1944, 24 Febr., pp. 3.
- [79]. Nauchnaya biblioteka [Scientific library]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 18 June, pp. 3.
- [80]. Nauchnaya biblioteka [Scientific library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1944, 12 Febr., pp. 3.
- [81]. Nikitin L. Sokrovishchnitsa chelovecheskoy mysli [Treasury of human thought]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1941, 14 Nov., pp. 2.
- [82]. Novaya biblioteka [New library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 2 Mar., pp. 3.
- [83]. Novaya biblioteka [New library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 19 Apr., pp. 3.
- [84]. Novaya zadacha universitetskoy i publichnoy bibliotek [A New Challenge for University and Public Libraries]. *Molva [Rumor]*, 1943, 26 May, pp. 2.
- [85]. Novaya munitsipalnaya biblioteka [New municipal library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 24 Mar., pp. 3.
- [86]. Novaya rabota dlya biblioteki [New work for the library]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 26 May, pp. 3.
- [87]. Novyye formy raboty Publichnoy biblioteki [New forms of work of the Public Library]. *Molva [Rumor]*, 1944, 13 Jan., pp. 3.
- [88]. O borbe s venericheskimi zabolovaniyami [On the fight against venereal diseases]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 11 Nov., pp. 3.
- [89]. «Odessika» [«Odessika»]. *Molva [Rumor]*, 1944, 6 Jan., pp. 3.
- [90]. Anufriyev L. A., Appatov S. I., Ambroz YU. A. [et al.]. *Odesskiy universitet (1865–1990) [Odessa University (1865–1990)]*. Kyiv, 1991.
- [91]. Odesskoy gorodskoy publichnoy biblioteke [Odessa City Public Library]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 16 Mar., pp. 3.
- [92]. Koval I. M. *Odesskiy natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriia ta suchasnist (1865–2015) [Odesa I. I. Mechnikov National University. History and modernity (1865–2015)]*. Odesa, 2015, 964 p. Available at: <http://surl.li/iplbhr> (accessed: 10.10.2024).
- [93]. Otkrytiye bibliotek [Opening of libraries]. *Odessa [Odesa]*, 1943, 31 Mar., pp. 3.
- [94]. Otkrytiye biblioteki Doma uchenykh [Opening of the library of the House of Scientists]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 2 Aug., pp. 5.

- [95]. Otkrytiye Gorodskoy biblioteki [Opening of the City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 6 Aug., pp. 4.
- [96]. Otkrytiye Gorodskoy publichnoy biblioteki [Opening of the City Public Library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 11 Febr., pp. 3.
- [97]. Otkrytiye Gorodskoy publichnoy biblioteki [Opening of the City Public Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 10 Febr., pp. 3.
- [98]. Otkrytiye 1-y rayonnoy biblioteki [Opening of the 1st District Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 20 Mar., pp. 3.
- [99]. Otchet o deyatelnosti bibliotek i knizhnykh magazinov [Report on the activities of libraries and bookstores]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 24 Sept., pp. 3.
- [100]. Po bibliotekam [By libraries]. *Odesa [Odesa]*, 1943, 12 May, pp. 3.
- [101]. Podrezova M. O. Pohliad kriz stolittia: Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [Look through centuries: Scientific Library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. *Odesa National University Herald, Series: Library Studies, Bibliography Studies, Bibliology*, 2017, vol. 22, iss. 1 (17), pp. 9–28. Available at: <http://surl.li/bllwxn> (accessed: 10.10.2024).
- [102]. Podrezova M. A. Snachala byla biblioteka... [First there was a library...]. *Deribasovskaya-Rishelyevskaya [Deribasovskaya-Rishelyevskaya]*. Odesa, 2015, no. 62, pp. 90–104. Available at: <http://surl.li/hrgaeg> (accessed: 10.10.2024).
- [103]. Polyanko T. N. Deyatel'nost bibliotek Odesskoy oblasti v izuchenii istorii kraia [Activities of Odessa region libraries in studying the history of the region]. *Muзей. Istoriya. Odesa [Museum. History. Odesa]*. Odesa, 2001, pp. 66–68.
- [104]. Publichnaya biblioteka [Public library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 2 Nov., pp. 3.
- [105]. 5-aya gorodskaya biblioteka [5th City Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 1 Dec., pp. 3.
- [106]. Rabota venerologicheskikh punktov goroda [Work of the city's venereal disease centers]. *Molva [Rumor]*, 1944, 11 Jan., pp. 3.
- [107]. Rabota Publichnoy biblioteki [Public Library Operations]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 28 Oct., pp. 4.
- [108]. Remont shkol, bibliotek i muzejev [Repair of schools, libraries and museums]. *Odesa [Odesa]*, 1942, 25 June, pp. 3.
- [109]. Rost chitateley v gorodskikh bibliotekakh [Growing readership in city libraries]. *Molva [Rumor]*, 1943, 16 Apr., pp. 3.
- [110]. Rumynskaya literatura dlya bibliotek [Romanian Literature for Libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 18 Febr., pp. 3.
- [111]. Seminarskaya biblioteka [Seminar library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 6 Mar., pp. 3.
- [112]. T. B. Po bibliotekam Odessy [Around Odessa libraries]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1942, 22 Jan., pp. 3.
- [113]. Tekhnicheskaya biblioteka [Technical library]. *Molva [Rumor]*, 1943, 21 Nov., pp. 3.
- [114]. Torzhestvennoye otkrytiye biblioteki [Grand opening of the library]. *Odesa [Odesa]*, 1943, 12 Febr., pp. 3.
- [115]. 30 000 knig [30,000 books]. *Molva [Rumor]*, 1944, 21 Mar., pp. 3.
- [116]. Aleksandra Nikolayevna Tyuneyeva : sb. materialov [Alexandra Nikolaevna Tyuneeva: collection of materials] / The M. Gorky Odessa National Scientific Library. Odesa, 2012.
- [117]. Universitet: Tsentralnaya nauchnaya biblioteka [University: Central Scientific Library]. *Buh [Bug]*, 1943, 21 Sept., pp. 3.
- [118]. Tsennaya biblioteka [Valuable library]. *Odesa [Odesa]*, 1943, 2 June, pp. 3.
- [119]. Tsennyy podarok [A valuable gift]. *Molva [Rumor]*, 1944, 5 Jan., pp. 3.
- [120]. Tsentralnaya biblioteka [Central Library]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 12 Oct., pp. 3.
- [121]. Tsentralnaya gorodskaya biblioteka [Central City Library]. *Odesa [Odesa]*, 1943, 8 May, pp. 3.
- [122]. Tserkovnaya biblioteka [Church library]. *Odesa [Odesa]*, 1943, 25 Aug., pp. 3.
- [123]. Chaban Yu. Dolia kulturno-istorychnykh tsinnosti Odesy pid chas Druhoi svitovoi viiny: istoriohrafichni ohliad problemy [The fate of the cultural and historical values of Odessa during the Second World War: a historiographical review of the problem]. *Volynski istorychni zapysky [Volyn historical notes]*, 2010, vol. 4, pp. 127–131. Available at: <http://surl.li/eauddf> (accessed: 10.10.2024).
- [124]. Chitalnya dlya detey [Children's reading room]. *Odesskaya gazeta [Odessa newspaper]*, 1943, 18 Febr., pp. 3.
- [125]. Shyliuk O. I. *Bibliotekna sprava v zakhidnykh oblastiakh URSR (1939–1991 rr.) [Library affairs in the western regions of the Ukrainian SSR (1939–1991)]*. Ph. D. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2015. Available at: <http://surl.li/ghbsub> (accessed: 10.10.2024).

[126]. Shchetnikov V. P. Problema vyvezennia kulturnykh tsinnosti z Transnistrii u 1941–1944 rr. ta yikh povnennia u pislivoiennyi period [The problem of removal of cultural values from Transnistria in 1941–1944 and their return in the post-war period]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 2012, no. 33, pp. 109–114. Available at: <http://surl.li/hwijaj> (accessed: 10.10.2024).

[127]. Shchetnikov V. P., Cheban YU. A. Sudba nauchnoy kollektsii F. A. Petrunya vo vremya okkupatsii Odessy [The fate of the scientific collection of F. A. Petrun during the occupation of Odessa]. *Almanakh istoricheskikh issledovaniy [Almanac of Historical Research]*, 2012, no. 1, pp. 75–79.

[128]. Yurzhenko O. I., Pershyna Z. V., V'iazovskiy H. A. *Odeskomu universytetu – sto rokiy [Odessa University is a hundred years old]*. Odesa, 1965.

Надійшла 15.10.2024 р.

ДОДАТКИ¹⁰

Додаток 1
Зведена таблиця кількості опрацьованих публікацій
в німецько-румунській пресі 1941–1944 р.
щодо діяльності бібліотек Одеси

№	Назви періодичних видань	Назви бібліотек						Загальна кількість публікацій
		Публічна бібліотека	Міська бібліотека	Наукова бібліотека	Бібліотека № 1	Бібліотека № 5	Інші бібліотеки	
1	«Буг»	1	–	1	–	–	–	2
2	«Мир»	1	–	–	–	–	–	1
3	«Молва»	9	3	1	1	2	9	25
4	«Новое слово»	–	–	–	–	–	1	1
5	«Одесса»	4	2	–	1	–	9	16
6	«Одесская газета»	8	14	3	3	5	14	47
	Усього	23	19	5	5	7	33	92

¹⁰ Представлені документи публікуються мовою оригіналу, з наведенням відповідно до правил орфографії та пунктуації сучасної російської мови. Скорочення слів, що зустрічаються в тексті, розшифровані в квадратних дужках.

Додаток 2

Акт передачі книг з бібліотеки Історико-археологічного музею до Одеської центральної наукової бібліотеки від 8 травня 1943 р.

АКТ 6

1943 г. мая 8 дня, библиотека при Историко-археологическом музее и Центральная научная библиотека составили акт в том, что первая сдала, а вторая приняла следующие книги из библиотеки при Историко-археологического музея:

1. Giovanni Boccaccio Decameron. – Leipzig, 1865 – 12 r.
2. D-r Durand-Fardel. Leo Baux Minerales. – Paris, 1885 – 3 r.
3. Arsène Darmesteter. Cours de grammaire historique de la langue française. – Paris – 2 r.
4. Robert Huchard. Aux antilles hommes et choses. – Paris – 2 r.
5. F.D. Guerrazzi. La Battiglla di Benevetro. – Milano, 1875 – 3 r.
6. Manuall Hoepli Diritto costituzionale – Milano, 1907 – 2 r.
7. Александр Де-Рибас – Первенец Островского «Свои люди сочтемся», 8 эк. 4 р.
8. Lettres a Emilie sur la mythologie par C.A. Demonstier. – Paris – 2 r.
9. Milton. Poetical Works. – London, 1861 – 4 r.
10. Mad de Stael. Corinne. – Paris, 1873 – 5 r.
11. Oucvres de Rabelais. – Paris, 1881 – 10 r.
12. Pozzi. La terra. – Milano, 1860 – 2 r.
13. Formaciari. Esempli di bello scrivere. – Milano, 1877 – 3 r.
14. Lord Byron. Ceuvres completes. – Paris, 1860 – 5 r.
15. Garlyle Heroes, Hero – worship. – New York, 1857 – 5 r.
16. Giard, Cours educativ de langue maternelle. – Paris, 1846 – 4 r.
17. De Sanctis. Storia della letterature Italliana. – Napoli, 1873 – 5 r.
18. D-r Saffray. Lecons de choses. – Paris, 1884.
19. Girard. Cours educati de langue maternelle. – 2 r.
20. Gavarni. Masques et visages. – Paris, 1860 – 3 r.
21. Etienne. Histoire de la littérature italienne. – Paris, 1875 – 4 r.
22. A. Théry. Cours abrège de littérature. – Paris, 1850 – 3 r.
23. Poesies de Gocte. – Paris, 1843 – 5 r.
24. John Richard Green. A short history of the English people. – London, 1880 – 5 r.
25. Gelli. Scherma Italiana. – Milano, 1901 – 5 r.

Всего на сумму 100 марок.

Сдала Библиотека Историко-археологического музея
Зав. библиотекой Бакланова /підпис/

Приняла Центральная научная университетская библиотека
Ученый секретарь Юркевская /підпис/

ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 10, арк. 11–11 зв. Машинопис. Лист.

Додаток 3

Акт передачі книг з Одеської центральної наукової бібліотеки до Історико-археологічного музею від 8 травня 1943 р.

АКТ

г. Одесса, 23-го сентября 1943 года.

Мы, нижеподписавшиеся, Директор Одесской центральной городской библиотеки Варнеке А. Б. и библиотекарь Историко-археологического музея Бакланова С. В. составили настоящей акт в том, что:

мною, Варнеке А., сданы, а мною Баклановой приняты, передаваемые из Центральной городской библиотеки в Историко-археологический музей нижеследующие книги:

1. Вестник Древней истории 1939 г. № 1.
2. Вестник Древней истории 1941 г. № 1.
3. Исторический журнал 1937 г. №№ 2,3–4, 5, 6, 8, 10, 11, 12.
4. Исторический журнал 1938 г. №№ 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12.
5. Исторический журнал 1938 г. №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12.
6. "–" "–" 1940 г. №№ 1, 2, 3, 6, 8.
7. "–" "–" 1941 г. №№ 1, 2, 3, 4, 5, 6.
8. Историк-марксист 1933 № 6.
9. "–" "–" 1935 № 12.
10. "–" "–" 1937 №№ 1, 2, 3.
11. "–" "–" 1938 №№ 1, 2, 4, 5, 6.
12. "–" "–" 1939 №№ 1, 2, 3, 5–6.
13. "–" "–" 1940 №№ 4–5, 6, 7, 9, 10, 11, 12.
14. "–" "–" 1941 №№ 2, 3, 6.
15. Русско-Французский словарь.

Итого 67 книг

Основание: Отношение Историко-археологического музея за № 105 от 9-го сентября 1943 г. с резолюцией Директора культуры Муниципалитета г-на Зизе от 9/IX–43 г.

Директор Центр[альной] гор[одской] биб[лиоте]ки
А. Варнеке /підпис/

Библиотекарь Историко-археологич[еского] музея
Бакланова /підпис/

ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 10, арк. 16. Машинопис. Лист.

Додаток 4

Акт передачі Одеським історико-археологічним музеєм книг до Одеської центральної наукової бібліотеки від 1 жовтня 1943 р.

Дополнение к акту от 7 сентября 1943 г.

г. Одесса, 1 октября 1943 г. составлен настоящий акт о том, что Историко-археологический музей передал Городской библиотеке взамен полученных от нее дублетных томов следующие книги:

1. Марковский М. Як утворився роман «Хіба ревуть воли як ясла повні». Київ, 1925 – 5 м.
2. Добролюбов А. Литературно-критические статьи. Москва, 1837 – 8 м.
3. Амфитеатров А. В. Зверь из Бездны. Том I. С.-Петербург, 1896 – 5 м.
4. Амфитеатров А. В. ”_” ”_” Том II. ”_” ”_” 1896 – 5 м.
5. Попруженко. Указатель статей пом[ещенных] в I–XXX т. «Записок Им[ператорского] Од[есского] об[щества] истории и древн[остей]». Одесса, 1914 – 5 м.
6. L'abbé Moigno. La clef de la science. Paris, 1876 – 6 м.
7. Marcillac F. Histoire de la musique moderne. Paris, 1882 – 6 м.
8. Ce que vierge ne doit lire. Paris, 1873 – 3 м.
9. Schlegel F. Storia della leteratura italiana. Napoli, 1849 – 6 м.
10. Gfudici F. Storia della leteratura italiana. Fireze, 1855 – 8 м.
11. Mennechet E. Cours complet de littérature moderne. Paris 1848 – 10 м.
12. Racine L. Theatre. Paris, 1844 – 10 м.
13. Geuvras de Bacon. Paris, 1845 – 6 м.
14. Wolff. Il tesorette. Bausschatz italionischen poesie. Wien, 1846 – 8.50 м.

Итого 91.50

Директор Историко-археологического музея проф[ессор]
В. Селинов /підпис/

Директор Городской библиотеки
А. Варнеке /підпис/

ДАОО, ф. Р-4127, оп. 1, спр. 10, арк. 19–21. Машинопис. Лист.

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Odessa National Maritime University (ONMU), Professor ONMU
34 Mechnykova St, Odesa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Levchenko H. S.,

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and
Special Historical Disciplines
Odessa I. I. Mechnikov National University
2 Dvorianska St, Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 723 58 42
e-mail: levchenkoukrlav@ukr.net

Murashko O. S.,

Bibliographer, Librarian, Specialist in Education
5 Yelisavethradskyi Ln, Odesa, 65007, Ukraine
tel.: (+38) 067 743 13 29
e-mail: al76od@gmail.com

THE ACTIVITIES OF ODESA LIBRARIES DURING THE OCCUPATION OF 1941–1944

Summary

The article is dedicated to one of the insufficiently researched aspects of the history of librarianship in our country – the policy of the occupation authorities and representatives of the German military administration regarding the organization of library activities in the occupied territories of the Ukrainian SSR. For the first time, the article presents the history of Odesa libraries during the German-Romanian occupation of 1941–1944. Based on materials published in the occupation press and a number of archival documents, introduced into scientific circulation for the first time, the authors trace the activities of libraries and their role in spreading occupation ideology and propaganda among the local population. The significant part of the article is dedicated to analyzing the involvement of libraries in implementing the cultural policy of the German-Romanian occupiers. Libraries were meant to play a manipulative role in spreading the new ideology among the local population through non-military methods. Moreover, libraries and library staff were actively used in direct propaganda work in the occupied zone. The article examines the fate of libraries in the context of the war. The main directions of the new authorities' policy in introducing a new culture on the occupied territories and organizing the relocation and confiscation of valuable books

from library collections are highlighted. Various aspects of the use of book collections during the occupation are explored. Information about book culture during the occupation period is presented based on publications in periodicals. The destructive policies of the occupation authorities toward libraries are analyzed. The article outlines the stages of the reorganization and reopening of libraries in the occupied zone, as well as the main directions and destructive outcomes of this activity. The principles of the local authorities' policies regarding libraries, the factors that influenced them, and the overall results are examined. Brief biographical notes of the directors of Odesa's leading libraries are also provided.

Keywords: libraries, library network, librarianship, Odesa, World War II, occupation, ideology, occupiers' policy, occupation press, propaganda, university library, librarians, biographies, O. Warneke, I. Gladkovsky, V. Torchinska, O. Tyunyeeva, generations.